

קונדרים

מאמרים ועיונים בהלכה ומנהג ועניינים שונים

גליון י"ט

ובזה הנעלה בא"ל המולך והפירה את שמלת טביו. בתפלה ותחנונים דיכלא
להחיה. כמאמר אביא וכתחונתם אנוכלם צבי נצביה. בנכ יבואו ודמעתה עב
לחיה. ובניה, כדנה דתפלה בדמעה לעולם לא הדרא דיקנא. הן עומדין להתפלל כארי. יתנשא
הבקר היה. במדיות יליע לו נמשן לו חיה. וידי אדם משונות לקבל תשועה ותפלה היא וזה פירה.
הכל מאומץ בחו בארעא נשמרא. בקרט בהיותו יוצא ובא בעקב דצאן אשר גבולו ראשון נגדי
חטיא. המינקד על פי קפריס וקופריס הן האדם היה. מגדנא ורבנא הנשר הקדוש אביהן של ישראל
ומשה היה. דועה ישראל בפפרו סכר אהבה הפלה עצה הגדיל תושיה. נשם שם פו חוק ומשפט כמעין
הנמשך חנינו נניא. כי כמו שאין להנסיף ולפרוע בגילי דהלכות איסור ויהי וואסר פתו לנו
כן היה. כמו כן בנוסח התפלה ענינו אין כלוסיף וממנו אין פגועה קל נפל מן שמיא. אשר אכנס
יעשה זאת וכן אדם יחזיק בה ביד חזקה ובגיוע נפואה. וכבר ידוע היות מרגל ורענא בכל ענינו
ומנהגותינו דתם במולך על פיו שניא שכליכו נאנשיא. כאשר העיד גבר בענא ותעצומות הרב
מקדיר מקראש זרע בפפרו סימן ב' ר"ל ע"ה היא

אייר ה'תשפ"ו (ב'של"ז לשטרות)

קונדריס

מאמרים ועיונים

בהלכה ומנהג ועניינים שונים

בעריכת
דוד צדוק

..... גליון י"ט

מודיעין עילית
אייר ה'תשפ"ו ליצירה - ב'של"ז לשטרות

יוצא לאור ע"י

מכון "נצח יוסף"
לחקר המסורת

ע"ש רבי יוסף ב"ר חיים צאלח ז"ל

דוא"ל: kunderis.m@gmail.com

© ה'תשפ"ו (2026)

כל הזכויות שמורות לעורך

לקבלת קובץ זה (במיל) ללא תמורה
יש לפנות לכתובת דוא"ל הנ"ל
(ניתן להעבירו ולהפיצו הלאה ותעב"ט)

על גבי הכריכה:

קטע מתוך הקדמת מהרי"ץ ז"ל לתכלאל עץ חיים. בו מצויין את אשר אין להוסיף או לגרוע במילי דהלכות או בנוסח התפילה ממה שפטר לנו הרמב"ם ז"ל, ועיי"ע שם.
(צילום מתוך תכלאל עץ חיים כת"י [המכונה כת"י רצאבי], מעובדו המנוח הרה"ג יוסף רצאבי ז"ל, תנצב"ה.)

תוכן העניינים

עמוד

מעט העורך ד

~ ~ ~

סימן קכח שיעור קביעות סעודה בפת הבאה בכסנין לדעת רבינו הרמב"ם
ה

סימן קכט נוסחת הרמב"ם בברכה אמצעית של שלשה רגלים יג

~ ~ ~

מבוא להגהות מהרי"ץ על ספר אלמרשד אלכאפי יז

תוכן העניינים כח

הגהות מהרי"ץ על ספר אלמרשד אלכאפי - אותיות א'-כ' כט

~ ~ ~

מעט העורך

כדרכי בכלל שערי גליונות ה"קונדריס", אף כאן אציין ואומר, שכל הנכתב בגליון זה, אף שנכתב להלכה, מכל מקום לענין מעשה כל אחד ישאל לרבו.

בגליון זה (י"ט) ובגליון שאחריו (כ'), העלינו להגהותיו החשובות של גאון עוזינו ותפארתינו מה"ר יחיא צאלח (מהרי"ץ) ז"ל, מאשר הגיה בגליונות ספר "אלמרשד אלכאפי" אשר היה תחת ידו.

ספר "אלמרשד אלכאפי" לרבי תנחום הירושלמי נכתב כולו בערבית יהודית, ואף רבות מהגהותיו של מהרי"ץ נכתבו בלשון זו. על כן היה מן הצורך לתרגם את כל המובאות מספר "אלמרשד אלכאפי" וכל אותן הגהות של מהרי"ץ שנכתבו בלשון ערבי, אל לשון עברי.

תרגומתי זאת לעברית כפי מסת ידיעתי בלשון הערבי, והשתדלתי להיצמד אל המקור ולא להרחיב התרגום מעבר לכך. יתכן שבכמה מקומות נפלו שגיאות בתרגום, וכל הארה והערה בענין זה תתקבל בברכה.

ובהזדמנות זו, אברך לידידי איש רב פעלים למסורת אבותינו, רבי שגיב מחפוד נר"ו, אשר בחפץ לב השאיל לי ספר יקר זה לצורך עבודתי. ישלח ה' את הברכה בכל מעשה ידיו, יראה נחת מכל יוצאי חלציו, וימלא לטובה כל משאלותיו.

סימן קכח

שיעור קביעות סעודה בפת הבאה בכסנין לדעת רבינו הרמב"ם

מרובה כזו לא נפטרת מברכה. אלא כל שאחרים קובעין אכילתן בכך, טעון ברכת המזון, כך פירש רב האי. ורבותינו פירשו, תליסר ריפתי מפת שלנו, ולא בירך אחריו משום דלא שבע, וקרא כתיב (דברים ח, י') ואכלת ושבעת וברכת, וכך פירש רב יהודאי בהלכות גדולות. ואינו נראה לי דלית ליה לרב הונא והם החמירו על עצמן עד כזית ועד כביצה (ברכות דף כ:.) ודלא כרבי מאיר ודלא כרבי יהודה (שם דף מט:.) עכ"ל.

לכאורה יש סתירה בין שני המקרים דלעיל.

במקרה של רב הונא, רב נחמן מעיר שתלוי הדבר בשיעור שאחרים קובעים עליו סעודה, ולא באדם עצמו האוכל. כלומר, שאף אם הוא עדיין רעב ואינו שבע ממה שאכל, אם אצל אחרים אותה כמות נחשבת לקביעות סעודה אזי בטלה דעתו אצל כל אדם וצריך הוא לברך כמותם. לפי זה נמצא שהקביעות תלויה בשיעור האכילה, לא בצורת האכילה.

איתא בברכות (דף מב.) רב הונא אכל תליסר ריפתי בני תלתא תלתא בקבא, ולא בריך. אמר ליה רב נחמן, עדי כפנא. אלא, כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך. רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא, אייתו לקמיהו פת הבאה בכסנין. כי אתא, שמעינהו דקא מברכי המוציא. אמר להו, מאי ציצי דקא שמענא, דילמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכיתו. אמרי ליה, אין, דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה פת הבאה בכסנין מברכין עליה המוציא, ואמר שמואל הלכה כרבי מונא. אמר להו, אין הלכה כרבי מונא אתמר. אמרי ליה, והא מר הוא דאמר משמיה דשמואל, לחמניות מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא. שאני התם, דקבע סעודתיה עליהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו לא. ע"כ.

פירש שם רש"י וז"ל, רב הונא אכל תליסר ריפתי. מפת הבאה בכסנין, ולא בירך אחריו: אמר רב נחמן עדי כפנא, גרסינן. עדי, אלו. כלומר, אלו לרעבון נאכלו, ואכילה

העלה תחילה למעשה דרב הונא ולדברי רב נחמן אליו, אך לא העלה למעשה דרב יהודה.

אולם ממה שלא כתב 'והכי הלכתא' על מעשה דרב הונא ודברי רב נחמן, נראה דלא סבירא ליה הכי.

ואכן, במה שכתב 'ומסקנא היכא דאכיל לה בתורת כסנין' וכו', ותלה הדבר באדם עצמו היכא דאכיל לה בתורת כסנין או היכא דאכיל בתורת קביעותא, ולא תלה הדבר בדעת אחרים, מוכח להדיא דלא סבירא ליה כרב נחמן להלכה, אלא כרב יהודה.

אמנם כתב שם רבינו יונה (דף ל. ד"ה א"ל רב נחמן) בזה"ל, א"ל רב נחמן עדיין מר כפין הוא, שאין זה חשוב קביעות שייברך עליו לבסוף ברכה הראויה לו. אלא אמר רב נחמן, כל שאחרים קובעין עליו סעודה בזה השיעור, אף על פי שאינו קובע, הוא צריך לברך עליו. ואם אחרים אינם קובעין, אף על פי שהוא קובע, אינו מברך, דאחר הרוב אזלינן. ואם הוא קובע במה שאין אחרים קובעין, בטלה דעתו אצל כל אדם. עכ"ל.

אך אין כן דעת הרי"ף, שהרי לא תלה הדבר בדעת אחרים אלא בדעתו עצמו, וכנ"ל. ופשוט.

~ ~ ~

לעומת זאת, במקרה של רב יהודה, לא תלה רב יהודה הדבר בשיעור האכילה אלא בצורת האכילה. דמכיון דאת הפת הבאה בכסנין אכלו בתורת כסנין, דהיינו בתורת עראי לבינתיים עד שיגישו להם סעודתם, אין זו קביעות סעודה ואינם צריכים לברך עליה המוציא וברכת המזון, ואפילו אכלו הרבה. נמצא לפי זה, שאין השיעור קובע כלל, אלא צורת האכילה. אם אכל כן לשם קביעות או לשם עראי. **אם** כן צריך עיון, מה הוא העיקר להלכה, כדעת רב נחמן או כדעת רב יהודה.

~ ~ ~

כתב הרי"ף שם בברכות (דף כט: ודף ל. מדפי הרי"ף) בזה"ל, רב הונא אכיל מפת הבאה בכסנין תריסר רפתי בני תלתא תלתא לקבא, ולא בריך. אמר רב נחמן, עדיין מר כפין הוא. אלא אמר רב נחמן, כל שאחרים קובעין עליו מחמת הסעודה צריך לברך, וכל שאין אחרים קובעין עליו מחמת הסעודה אינו צריך לברך. ומסקנא, היכא דאכיל לה בתורת כסנין, בתחלה מברך בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום. והיכא דאכיל לה בתורת קביעותא, מברך עליה המוציא ושלש ברכות. דאמר רב יהודה אמר שמואל, לחמניות, מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא. ואוקימנא בדקבע עליהו. עכ"ל.

כמות מועטת ולא יתכוון בו שיהא סעודה, ואינו אוכלו אלא להשקיט רעבונו עד שישלים אכילתו אחר כך. עכ"ל.

מדברי רבינו משמע, שאם התכוון באכילה מועטת זו שיהא סעודה, הרי זו אכילת קבע, אף שהיא אכילה מועטת, ואף שאין דרך שאר בני אדם לקבוע סעודה על שיעור מועט כזה.

הרי לנו פשוט מדברי רבינו, שבדעתו של האדם עצמו תליא מילתא אי היא סעודת קבע אי לאו, ולא תליא בשיעור קביעות סעודה של שאר בני אדם.

לפי זה יש לומר, דמן הסתם אף בחיבור (הלכות ברכות שם) סבירא ליה דקביעת סעודה תלויה באדם עצמו, ולא בדעת אחרים. וכפי סתימת לשונו שם. וביותר שכן היא דעת רבו הרי"ף.

~ ~ ~

אך הנה איתא בגמרא סוכה (דף כו.). אוכלים אכילת עראי חוץ לסוכה. וכמה אכילת עראי. אמר רב יוסף, תרתי או תלת ביעי. אמר ליה אביי, והא זימנין סגיאין סגי ליה לאיניש בהכי, והוה ליה סעודת קבע. אלא אמר אביי, כדטעים בר בי רב ועייל לכלה. עכ"ל.

והנה רבינו הרמב"ם (הלכות ברכות פ"ג ה"ט) כתב וז"ל, עיסה שנאפת בקרקע כמו שהערביים שוכני המדברות אופים הואיל ואין עליה צורת פת מברך עליה בתחלה בורא מיני מזונות, ואם קבע מזונו עליה מברך המוציא, וכן עיסה שלשה בדבש או בשמן או בחלב או שעירב בה מיני תבלין ואפאה והיא הנקראת פת הבאה בכסנין אף על פי שהוא פת מברך עליה בורא מיני מזונות, ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא. עכ"ל.

אמנם, לא פירש לנו מהי קביעות סעודה שאמר, האם תלויה היא בקביעות שאר בני אדם, או אפילו בדעתו שלו אף שאין דרך בני אדם לקבוע כן.

הגם דמסתימת לשונו משמע, שזה תלוי באדם עצמו אם קובע בזה סעודתו, ולא בדרך קביעות שאר בני אדם.

~ ~ ~

תנן בסוכה (פ"ב מ"ד) העושה סוכתו בין האילנות והאילנות דפנות לה, כשרה. שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה. חולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה. אוכלין ושותין עראי חוץ לסוכה. ע"כ.

ופירש שם רבינו הרמב"ם בזה"ל, ואכילת עראי, הוא שיאכל

וממה דנקט רבינו שיעור אכילת עראי בכביצה פחות או יותר מעט, ולא בסתימת לשון 'אכילת עראי', משמע דבישועור של דרך בני אדם תליא מילתא ולא בדעתו של האדם עצמו, וכדמשמע התם בגמרא.

אם כן, נמצא שחזר בו כאן בהלכות ממה שכתב שם בפירושו למשנה.

ולפי זה, עוד יש לומר לדעת רבינו הרמב"ם, שאכילת עראי, היא כשיעור ביצה או פחות או יותר מעט. ולמעלה משיעור זה, לכאורה זוהי אכילת קבע.

אלא דעדיין אפשר, ששיעור ביצה או פחות או יותר מעט, זה אמנם אכילת עראי לכולי עלמא. אבל יותר משיעור זה, עדיין אינו נחשב אכילת קבע לכולי עלמא.

דהא אמר אביי 'זימנין סגיאיין סגי ליה לאיניש בהכי', דהיינו באכילת שיעור שתיים או שלש ביצים דהוי אכילת קבע, משמע שיש אנשים שאצלם שיעור שתי ביצים הוא שיעור אכילת קבע ויש אנשים שאצלם רק שיעור שלש ביצים הוא שיעור אכילת קבע. נמצא שבשיעור אכילת קבע, זה כבר תלוי באנשים עצמם, ויש שאפילו שתי ביצים לא הוו להו אכילת קבע.

~ ~ ~

פירש שם רש"י וז"ל, תרתי או תלת, שתיים או שלש פעמים יתן לתוך פיו, מורשייל"ש. כדטעים בר בי רב ועייל לכלה, בבוקר כשהולכין לבית המדרש, ודואג שמא ימשכו השמועות, וטועם מלא פיו ושותה. עכ"ל. נראה דלא גרס 'ביעי'. ואמנם, שם בתוספות (ד"ה תרתי או תלת) העלו לספרים דגרסי [כגירסת הגמ' לפנינו] 'תרתי תלת ביעי', וכתבו שהכל אחד, דמלא פיו של אדם הוא כביצה, וכדאביי התם. ואם כן, כמלא פיו דכתב רש"י, היינו כביצה. עכת"ד.

והנה רבינו הרמב"ם כתב בהלכות סוכה (פ"ו ה"ו) בזה"ל, אוכלין ושותין וישנין בסוכה כל שבעה, בין ביום בין בלילה. ואסור לאכול סעודה חוץ לסוכה כל שבעה, אלא אם כן אכל אכילת עראי כביצה או פחות או יותר מעט. ואין ישנין חוץ לסוכה אפילו שינת עראי. ומותר לשנות מים ולאכול פירות חוץ לסוכה. ומי שיחמיר על עצמו ולא ישתה חוץ לסוכה אפילו מים, הרי זה משובח. עכ"ל.

הרי דאף רבינו הכריע כאביי, דאמר 'כדטעים בר בי רב ועייל לכלה', דהיינו מלא פיו. וכתב שם הרב המגיד, דרבינו מפרש דמלא פיו היינו כביצה או פחות או יותר מעט [ובודאי מיירי בפת ולא בפירות וכיוצ"ב, וכדכתבו התוספות שם בסוף דבריהם].

והנה ראיתי להרא"ש (ברכות שם, סימן ל') שכתב בזה"ל, אלא אמר רב נחמן, כל שאחרים קובעין סעודתן עליו, צריך לברך המוציא וג' ברכות. וכתב רבינו משה ז"ל, דאם אחרים אינם קובעין, אפילו כשהוא קובע אינו מברך, דבתר רוב אזלינן ובטלה דעתו אצל כל אדם. והראב"ד ז"ל כתב, ואם היה קובע עליו אפילו משהו, מברך עליו בתחלה המוציא ולבסוף שלש ברכות. ונראין דברי רבינו משה ז"ל. ואם מתחלה היה דעתו לאכול מעט ובירך בורא מיני מזונות ואח"כ אכל כשיעור שאחרים קובעין עליו, מברך ג' ברכות, אף על פי שלא בירך המוציא תחלה. עכ"ל.

מסתימת לשונו, משמע, ש'רבינו משה' היינו רבינו הרמב"ם, ובפרט ממה שהעלה להשגת הראב"ד בזה.

וכן העלה לשונו בבית יוסף (או"ח סימן קס"ח) ועוד העלה שם לרבינו יונה הנ"ל, ולא העיר על כך מאומה. וכן פסק בשו"ע (שם סעיף ו'). וכן העלו אחריו האחרונים.

אולם, הרי לא מצאנו לו לרבינו הרמב"ם שכתב כן, ואם כן מאיפה באה גם השגת הראב"ד עליו.

ואכן, ראיתי למעשה רוקח על הרמב"ם (שם) שכבר הקשה

כן בזה"ל, וכן עיסה שלשה בדבש וכו'. שם דף מ"ב. ומ"ש רבינו ואם קבע סעודתו עליה וכו', מפשט דבריו ז"ל משמע דבדידיה תליא מלתא ושיעורא לענין קביעות, ולא קפדינן אם אחרים אינם קובעים סעודתם בזה השיעור שאכל הוא, אלא כל שהוא קבע סעודתו עליה מברך המוציא וג' ברכות. ואם כן קשה, דמהגמרא מוכח דלאו בדידיה תליא מלתא, אלא כל שאחרים קובעים עליו אף על פי שהוא לא קבע מברך המוציא וג' ברכות, דהכי קאמר ליה רב נחמן לרב הונא. וכ"כ מרן ז"ל כאן.

וגדולה מזו ראיתי להרא"ש ז"ל, שהביא לשון רבינו דכותב להדיא שהכל תלוי באחרים, והביא גם כן השגת הראב"ד ז"ל, עליו עיין שם. והוא דבר תימה, שמדברי רבינו כאן הוא בהיפך. והיותר תמוה מהמפרשים ז"ל שלא נתעוררו בכל זה, וצריך לי עיון. ובדברי הרא"ש ז"ל שם שנראין קשה ההבנה, כבר נתעורר בהם נאמן ביתו הוא המעדני מלך ז"ל עיין שם. ולענין נטילת ידים אם צריך היכא דקבע סעודתו עליהם, עיין להרב ב"י או"ח סי' קצ"ו. עכ"ל הרב מעשה רוקח.

אמנם חשבתי לומר, דהבין כן הרא"ש בדברי רבינו הרמב"ם, מהא דהכריע כאביי [כנ"ל],

עראי בכביצה פחות או יותר מעט,
ולא בסתימת לשון 'אכילת עראי'. ובוה
חזר בו ממה שפירש כן בפירושו
למשנה.

אבל בפת הבאה בכסנין, כיון דלא
כתיב בה 'ואכלת' ושבעת
וברכת', איכא בה פלוגתא אי דמיא
לפת ממש ותליא מילתא בשיעור
שאחרים קובעים עליו וכדרב נחמן, או
דלא דמיא לפת כלל ובדעתו של כל
אדם ואדם תליא מילתא וכדרב יהודה.

לפיכך סתם בה רבינו הרמב"ם וכתב
'ואם קבע סעודתו עליה מברך
המוציא', להורות דבאדם עצמו תליא
מילתא, ולא בשיעור שאחרים קובעים
עליו. כדעת רב יהודה. וכהכרעת הרי"ף
רביה. כמבואר לעיל.

איברא, דגירסת הרי"ף שם בברכות
(דף כט: ודף ל. מדפי הרי"ף) 'רב
הונא אכיל מפת הבאה בכסנין תריסר
רפתי בני תלתא תלתא לקבא ולא
בריך', ולא גרס סתם כלשון הגמרא
לפנינו 'רב הונא אכל תליסר ריפתי בני
תלתא תלתא בקבא ולא בריך' דמשמע
אפילו פת ממש.

וכדקשיא ליה לרש"י שם על רב
יהודאי בהלכות גדולות
ורבותיו, היאך סבירא להו דמיירי
בתליסר ריפתי מפת ממש, דהא לא
יתכן דלית ליה לרב הונא הא דאמרינן

דאמר 'כדטעים בר בי רב ועייל לכלה',
דהיינו מלא פיו. וממה דנקט רבינו
שיעור אכילת עראי בכביצה פחות או
יותר מעט, ולא בסתימת לשון 'אכילת
עראי', דמשמע דבשיעור של דרך בני
אדם תליא מילתא ולא בדעתו של האדם
עצמו, וכדמשמע התם בגמרא.

אלא דמדברי הרא"ש משמע שכתב
כן רבינו הרמב"ם במפורש,
ובפרט מהא דהעלה להשגת הראב"ד
עליו. וצ"ב.

~ ~ ~

אולם, נראה דבאמת יש לחלק בין
שיעור אכילת עראי ואכילת
קבע דפת, לבין שיעור אכילת עראי
ואכילת קבע דפת הבאה בכסנין.

דכפת, כתיב בה (דברים ח, י') 'ואכלת
ושבעת וברכת', ונחלקו בזה
רבי מאיר ורבי יהודה [במסקנא אליבא
דאביי], דלרבי מאיר 'וברכת' קאי
אאכילה ואכילה בכזית, ולרבי יהודה
'וברכת' קאי אשביעה ואכילה שיש בה
שביעה היא בכביצה. ומיהו לכולי
עלמא לא תליא מילתא בדעתו של כל
אדם ואדם.

לפיכך גבי אכילת עראי חוץ לסוכה
הכריע בזה רבינו הרמב"ם
כאביי דאמר 'כדטעים בר בי רב ועייל
לכלה', ונקט במפורש שיעור אכילת

הרי לפנינו, דעת הבן מורה על דעת האב, דבפת הבאה בכסנין אין הקביעות תלויה אלא בדעתו של האדם האוכל ובצורת אכילתו אם לשם קבע או לשם עראי, ואין תלוי הדבר בדעת אחרים ובשיעורים מסויימים.

□□ קצרו של דבר □□

בפת, כתיב בה (דברים ח', י') 'ואכלת ושבעת וברכת', ונחלקו בזה רבי מאיר ורבי יהודה [במסקנא אליבא דאביי], דלרבי מאיר 'וברכת' קאי אאכילה ואכילה בכזית, ולרבי יהודה 'וברכת' קאי אשביעה ואכילה שיש בה שביעה היא בכביצה. ומיהו לכולי עלמא לא תליא מילתא בדעתו של כל אדם ואדם.

לפיכך גבי אכילת עראי חוץ לסוכה הכריע בזה רבינו הרמב"ם כאביי דאמר 'כדטעים בר בי רב ועייל לכלה', ונקט במפורש שיעור אכילת עראי בכביצה פחות או יותר מעט, ולא בסתימת לשון 'אכילת עראי' [ובזה חזר בו ממה שפירש כן בפירושו למשנה].

אבל בפת הבאה בכסנין, כיון דלא כתיב בה 'ואכלת ושבעת וברכת', איכא בה פלוגתא אי דמיא לפת ממש ותליא מילתא בשיעור שאחרים קובעים עליו וכדרב נחמן, או

(ברכות דף כ:) והם החמירו על עצמן עד כזית ועד כביצה, ודלא כרבי מאיר ודלא כרבי יהודה (שם דף מט:). דהא לכולי עלמא בפת ממש לא תליא מילתא בדעתו של כל אדם ואדם, מה שאין כן בפת הבאה בכסנין. ולפיכך הכריע כדעת רב האי, דפירש דרב הונא אכל תליסר ריפתי מפת הבאה בכסנין.

~ ~ ~

אכן, לאחר זמן ראיתי לרבינו אברהם בנו של רבינו הרמב"ם, בספרו המספיק לעובדי ה' (מהדורת מכון מרא"ה, קרית ספר ה'תשע"ח, עמוד ל"ז) שכתב בזה"ל [מתורגם ללש"ק], והמאפה העשוי מחמשת המינים הנזכרים, אם עירב בבצק שמן או דבש או סוכר או תבלינים, כגון הכעכים והמלתות ואלכשכנאן ודומיהם, והוא הנקרא בתלמוד פת הבאה בכסנין, אם אכל אכילת עראי כדרך הקינוח כמו שאוכלים מה שמתמתקים בו או על דרך דחיית הרעב עד זמן הסעודה שסומכים עליה, מברך עליה ברכה אחת מעין שלש כמו שמברכים על מעשה הקדירות ודומיהן. ואם אכל אותם על דרך סעודה שסומך עליה, והוא מה שאומרים ז"ל בעניינו קבע סעודתו עליו, מברך עליו ברכת מזון שלימה כמו שמברכים על הפת העשויה מן הקמח והמים בלבד. עכ"ל.

לשם קבע או לשם עראי, אך אין תלוי הדבר בדעת אחרים ובשיעורים מסויימים.

לפיכך, האוכל פת הבאה בכסנין (ראה הגדרתה בגליון י"ח, סימן קכ"ה), אם לא התכוון באכילתו לשם סעודה אלא בשביל להשקיט רעבונו עד שישלים אכילתו אחר כך, הרי זו אכילת עראי. אך אם נתכוון באכילתו לשם סעודה, ואפילו אכל אכילה מועטת [אף שאין דרך שאר בני אדם לקבוע סעודה על שיעור מועט כזה], הרי זו אכילת קבע.

לא דמיא לפת כלל ובדעתו של כל אדם ואדם וכדרב יהודה.

לפיכך סתם בה רבינו הרמב"ם וכתב 'ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא', להורות דבאדם עצמו תליא מילתא, ולא בשיעור שאחרים קובעים עליו. כדעת רב יהודה. וכהכרעת הרי"ף רביה.

ואכן, כן כתב רבינו אברהם בנו של רבינו הרמב"ם, שבפת הבאה בכסנין אין הקביעות תלויה אלא בדעתו של האדם האוכל ובצורת אכילתו אם

סימן קכט

נוסחת הרמב"ם בברכה אמצעית של שלשה רגלים

שאלה

התיבות "אהבת אותנו", ואולי לא ראיתם אותו וחשוב לציין את זה.

שלום רב לכבוד...

מה דעתכם על זה
לתשובתכם אצפה

תשובה

מה שכתב בזה הגר"י צובירי ז"ל שם בהקדמת סידורו לחלק השני הנ"ל הכולל את תפילות שלשה רגלים, אכן ראיתי גם אני עוד קודם שערכת את סידור הרמב"ם.

אך אחר המחילה מכת"ר הרב צובירי, אין דבריו נכונים ומדויקים.

זה הכת"י שהעלה שם הרב צובירי צילום ממנו, מצוי הוא גם לפנינו, השתמשנו בו גם כן, והוא המכונה אצלינו בסידור הרמב"ם – כת"י ב' (כת"י פרטי, מס' בספה"ל SP 30).

ואמנם, בסדר תפילת ראש השנה, גרס לתיבות 'אהבת אותנו' לאחר תיבת 'העמים'. וכן הערנו שם במקומו בסידור הרמב"ם (ראה שם עמוד תקט"ז, הערה ל"ו) [ואף גרס כן גם בסדר יום הכפורים, אלא שנשמט מאיתנו להעיר כן גם שם].

ראיתי בסידור "כנסת הגדולה" של הרב צובירי זצ"ל חלק ב' לשלשה רגלים, בהקדמה עמ' 16 כתב כך: צילום מספר 2, נוסח תפלת הרגלים "אתה בחרתנו מכל העמים אהבת אותנו ורצית בנו" וכו', מתוך סדר התפלה של הרמב"ם כתב יד עתיק על קלף מלפני שש מאות שנה הנזכר לעיל, מסכים לנוסחתינו כפי שהסברתי את זאת בפנים אמ"ת ויצ"ב ריש עמוד ע"ג עיי"ש. עכ"ד. ואחרי זה הביא שם צילום הכתב יד העתיק הזה של הרמב"ם ששם כתוב תוספת "אהבת אותנו" כמו שאמר.

ובסידור הרמב"ם שהוצאתם, ראיתי שם בערבית של פסח כתוב בפנים "אתה בחרתנו מכל העמים ורצית בנו מכל הלשונות", ובהערה כתבתם שכך הנוסח של הרמב"ם בכל הכת"י ובשום כת"י לא נוסף תיבות "אהבת אותנו" אחרי תיבת "העמים".

אבל הרי הרב צובירי הביא צילום כת"י של רמב"ם ששם כן נוסף

ברכה אמצעית של ראש השנה בערבית ושחרית
ומנחה. אתה בדרבנא מכל העמים ואהבת אתה ורצית
בע מכל הלשונות והדשנא במצותך וקורבתנא מלכנא

צילום מס' 1. סדר התפילות להרמב"ם, בכת"י עתיק מלפני כשש מאות וחמשים שנה הנ"ל. פיסקת "אתה בחרתנו" לראש השנה.

אולם, בנוסח התפילה לשלש רגלים [שזהו החלק שעליו כתב הרב צובירי את הקדמתו הנ"ל], לא גרס כלל לתיבות אלו. אלא גרס כך, 'אתה בחרתנו מכל העמים ורצית בנו מכל הלשונות'. כמופיע כאן בצילום לפניך.

ברכה אמצעית
וערבית ומנחה
של ראש השנה בערבית ושחרית

13
העם בארצות בע מכל הלשונות והדשנא במצותך
וקורבתנא מלכנא לעבודתך ועמך הגדול והקדוש עלינו
קדושת וקדושת לך ויהי שמוערים לשמחה חגיגה ושמחה

צילום מס' 2. סדר התפילות להרמב"ם, בכת"י עתיק מלפני כשש מאות וחמשים שנה הנ"ל. הצילום העליון מסתיים בסוף העמוד שם מתחילה פיסקת "אתה בחרתנו" לשלשה רגלים, והצילום התחתון הוא ראש העמוד הבא הממשיך בפיסקא זו, שם תראה שאחר תיבת 'העמים' שבראש העמוד, לא גרס 'ואהבת אותנו'.

ושם בכת"י, אחר שסידר נוסח ברכה אמצעית של פסח בערבית שחרית ומנחה, העלה גם לנוסח ברכה אמצעית של מוסף הפסח. ולאחר מכן כתב בזה"ל, ובנוסח הזה הוא מתפלל בחג השבועות ובחג הסוכות בלא חסרון ולא יתר, אלא שבחג השבועות הוא אומר וכו' יום חג השבועות הזה

זמן מתן תורתנו וכו', וכן בסוכות שמחתנו וכו'. עכ"ל. כפי שתראה זאת אומר וכו' יום חג הסוכות הזה זמן כאן בצילום לפניך.

שמעך בליל י"ד מקריא שראית להיגמל
היה מתפלל בחג שבועות ובחג הסוכות
ב"ה חסרון ולא יתר ילוי שבחג השבועות והוא
יום טוב מקריא קריש היום את חג השבועות והוא
יום טוב מקריא קריש היום את חג השבועות והוא
יום טוב מקריא קריש היום את חג השבועות והוא
יום טוב מקריא קריש היום את חג השבועות והוא
יום טוב מקריא קריש היום את חג השבועות והוא

צילום מס' 3. סדר התפילות להרמב"ם, בכת"י עתיק מלפני כשש מאות וחמשים שנה הנ"ל. בו מדגיש שנוסח ברכה אמצעית לחג השבועות וחג הסוכות הוא כנוסח חג הפסח בלא חסרון ולא יתר. וכמו שבנוסח חג הפסח לא גרס 'ואהבת אותנו', כן הוא הנוסח בחג השבועות ובחג הסוכות.

שראית בעיניך בצילום הכת"י שהעליתי כאן לעיל. וכידוע, אין הימים הנוראים נקראים בשם 'תפלת רגלים', אלא רק שלשה רגלים בלבד אשר הם פסח שבועות וסוכות.

ואחר המחילה, תימה על הגר"י צובירי, שראה את כל הכת"י הנ"ל, ובכל זאת בחר להציג רק את צילום הנוסח של ראש השנה כאילו זהו הנוסח גם בשלשה רגלים [ולכל הפחות היה לו לציין שבנוסח לשלשה רגלים ליתא

אתה עתה הראית לדעת, כי אין כן נוסח זה הכת"י, אלא רק בברכה אמצעית של ראש השנה ויום הכפורים בלבד, ולא כן בנוסח ברכה אמצעית לשלשה רגלים.

והנה כותב הרב צובירי בתחילת דבריו – 'נוסח תפלת רגלים אתה בחרתנו מכל העמים אהבת אותנו ורצית בנו'.

אך זה אינו נכון כלל, כי באמת אין כן נוסח תפלת רגלים, וכפי

הכת"י, דלא גרסינן 'ואהבת אותנו' כלל
וכלל.

אמנם, בברכה אמצעית של ראש
השנה ויום הכפורים, כן
הוסיף שם בכת"י הנ"ל [נגד שאר
הכת"י], וכפי שהערתי על כך בסידור
הרמב"ם, וטעמו בזה לא ידעתי.

לתיבות 'ואהבת אותנו'], ועוד העלה כן
בחלק הסידור שלו לשלשה רגלים שם
בהקדמה. אך זהו מצג שוא, היפך האמת
הברורה, וכן לא ייעשה.

עתה, בין תבין את אשר לפניך, אשר
גם בכת"י הנ"ל הנוסח בברכה
אמצעית של שלשה רגלים הוא כבשאר

מבוא להגהות מהרי"ץ על ספר אלמרשד אלכאפי

רבי תנחום ב"ר יוסף הירושלמי ז"ל, מחבר הספר "אלמרשד אלכאפי" דנן, עיקר מגוריו היה במצרים, מקום מגורי רבינו הרמב"ם ז"ל, וכפי המשוער נולד כעשרים שנה לאחר מות רבינו הרמב"ם. אך השפעת הרמב"ם עליו, היתה גדולה ביותר, כאילו היה חי עוד בזמנו.

עיקר כוונתו בחיבורו הנ"ל, לפרש ולבאר את השמות והפעלים הנזכרים בחיבור "משנה תורה" לרבינו הרמב"ם ז"ל, אלא שהוסיף לפרש ולבאר גם את השמות והפעלים הנזכרים במשנה עצמה ובשאר ספרי חכמינו ז"ל, כמו שהעיר כן בהקדמתו [לפיכך לא ציינו במקורות רק לחיבור רבינו, אלא גם למשנה ולתלמוד ושאר ספרים].

חיבורו זה, נדפס לראשונה בצירוף תרגום עברי על המקור הערבי, על ידי הרב ברוך טולידאנו (תל אביב תשכ"א), אך ורק חלקו הראשון הכולל אותיות א'-ב', ולא הספיק להדפיס את המשכו כרצונו. אולם כעבור ארבעים וחמש שנים, נדפס זה הספר כולו בצירוף תרגום עברי, על ידי פרופ' הדסה שי (ירושלים תשס"ה).

מלבד זה החיבור, חיבר רבי תנחום הירושלמי עוד ספרים רבים חשובים ויקרים, ומן המפורסמים שבהם הוא פירושו לכתבי הקדש, אשר מהם נתפרסמו בשנים האחרונות.

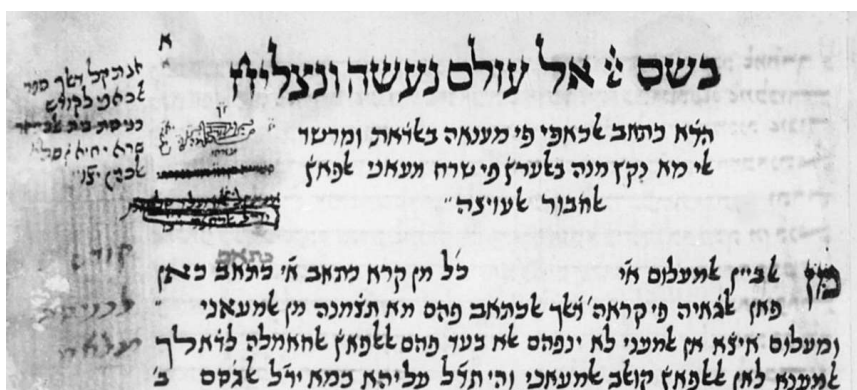
יתר קורות חייו וחיי משפחתו ורשימת חיבוריו ועוד, ראה בהקדמת הרב ברוך טולידאנו ל"אלמרשד אלכאפי" מהדורתו [וכמו כן בהקדמת גב' שי למהדורתה], כי אין זה ממטרת חיבורינו.

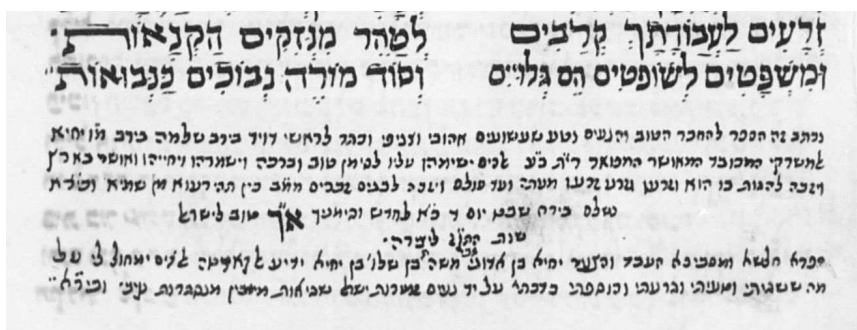
"אלמרשד אלכאפי" [או בשם קיצורו "אלכאפי"], הגיע שמעו אף לתימן, וחיבבוהו מאד מאד, בפרט היותו סובב על דברי רבינו הרמב"ם רבם ומאורם ומורה דרכם.

עוד בדורות האחרונים בתימן הגו בו ביתר שאת, ולפנינו העתקים כת"י חתומים בידי גדולי חכמי תימן, כדוגמת העתק כת"י אשר נכתב לכבוד מה"ר

דוד משרקי ז"ל מחבר הספר "שתילי זתים" על השו"ע וכת"י מכון בן צבי מס' 1237, בספה"ל מס' 37819 ואשר חתימתו מתנוססת בראשו, וכן העתק כת"י ישן אשר הגה בו מהרי"ץ ושיקע בו הערותיו לרוב (הוא הספר שלפנינו, כת"י ברשות ידידי רבי שגייב מחפוד הי"ו), ועוד העתק כת"י ישן אשר הושלם בתחילתו ובסופו על ידי הראב"ד האחרון לתימן מה"ר יחיא יצחק הלוי ז"ל וכת"י הספרייה הלאומית ירושלים מס' 1874. ראה צילומם כאן לפניה.

צילום מס' 4. החתימה המסולסלת בראש העמוד למעלה משמאל ותחת תיבת 'ונצליח', היא של מהר"ד משרקי ז"ל, החותם בחניכתו 'מזרחי' (ולא 'משרקי'). תחת חתימתו זו, חתם בנו השני 'סעדיה בן מ"ו דוד מזרחי', אלא שהועבר קו דיו על חתימתו זו.

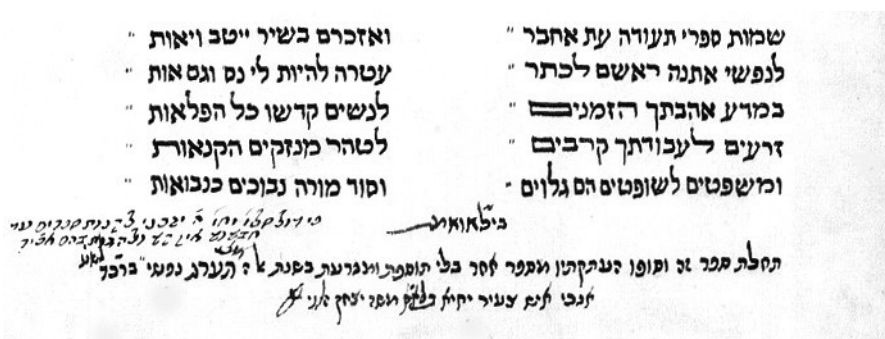

צילום מס' 5. קולופון המעתיק כת"י הנ"ל (שהיה ברשות מהר"ד משרקי).

ובהעתק כת"י הנ"ל שנכתב עבור מהר"ד משרקי ז"ל, נכתב בקולופון שבסופו בזה"ל, נכתב זה הספר להחבר הטוב והנעים נטע שעשועים אהובי וצניפי וכתר לראשי, דויד בירב שלמה בירב מ"ו יחיא אלמשרקי המכובד המאורר רי"ת ב"ע, א-להים ישימדה עליו

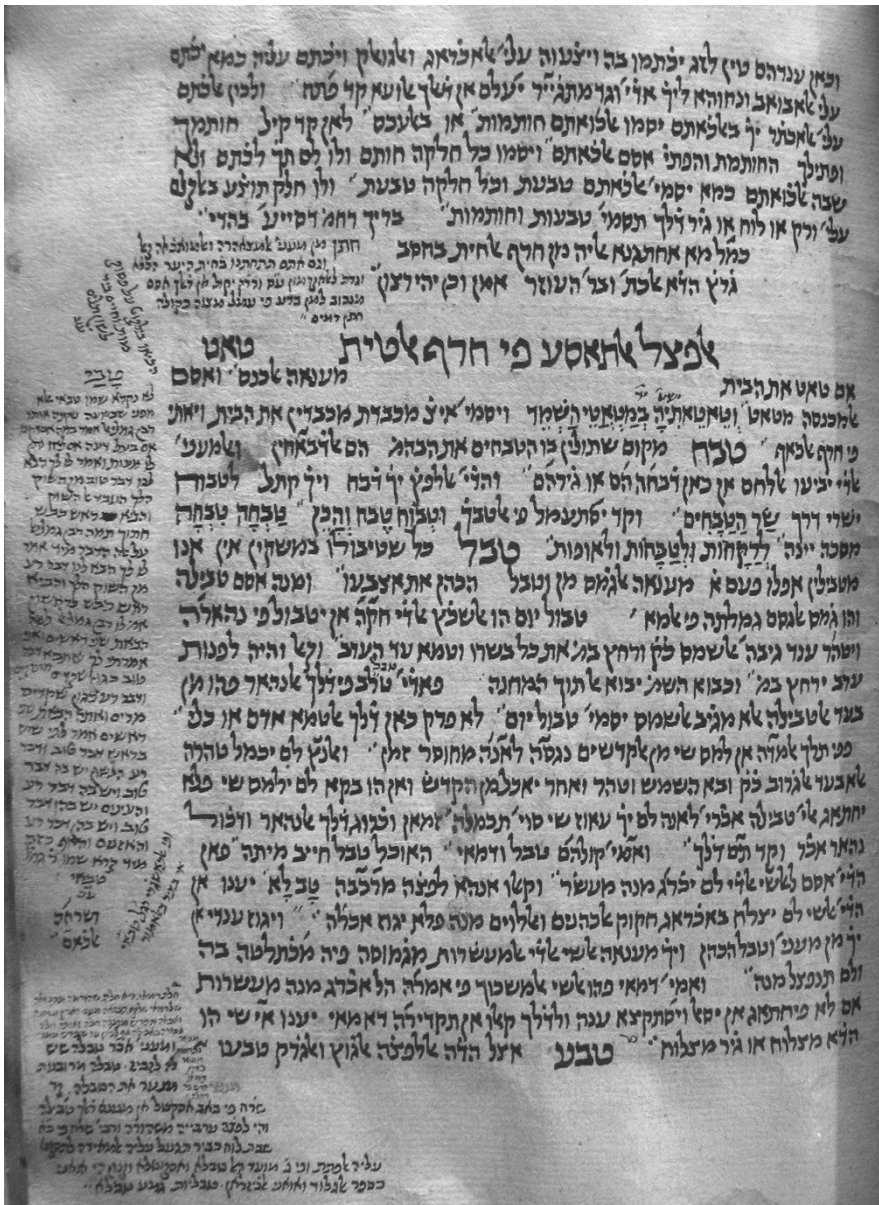
לסימן טוב וברכה וישמרוהו ויחייהו ואושר בארץ, ויזכה להגות בו הוא וזרעו וזרע זרעו מעתה ועד עולם, ויזכה לבנים זכרים ממ"ב, כין תהי רעוא מן שמיא וכיר"א. נשלם בירח שבט יום ד כ"א לחדש וסימניך א"ך טוב לישראל, שנת התק"ז ליצירה. ספרא חלשא ומסכנא, העבד והצעיר יחיא בן אדוני אבי משה בן שלום בן יחיא ידיע אלקארטה וכו'. עב"ל וזה הסופר, היה ת"ח ידוע, וכפי הנראה הוא הנזכר ב"מסוודה" (תל אביב ה'תשס"א, עמוד 189).

מלשון הקולופון הנ"ל, אנו למדים שסבו של מהר"ד משרקי, הלוא הוא מ"ו יחיא אלמרשקי ז"ל, היה ידוע ומפורסם בזמנו. ומה שמהר"ד משרקי לא נתכנה אז בתואר מ"ו, הוא כנראה משום שלא שימש אז ברבנות ולא בדיינות ולפי זה יתכן ששימש רב בביהכ"נ אלאוסטא רק לאחר מכן. ויתכן גם שעדיין לא נשלמו חיבוריו הידועים. עוד נלמד משם, שעדיין לא נולדו לו בנים זכרים. נמצא לפי זה, שבנו מה"ר יחיא משרקי וכן בנו השני סעדיה, נולד לו רק לאחר מכן בסמוך, כנראה בסביבות שנת ה'תק"ח-ה'תק"ט ליצירה. ואמנם, מעיון ב"מסוודה" (עמוד 74 ו-76) בהקשר לנישואיו של מה"ר יחיא משרקי, נראה שהתחתן סמוך לשנת ב'פ לשטרות שהיא שנת ה'תקכ"ט ליצירה, ואם אכן נולד בסביבות שנת ה'תק"ח-ה'תק"ט ליצירה, נמצא שהתחתן כבן עשרים כמצוי אז בתימן. ואם כדברי הרב סערת תימן (ריש עמוד כ"ד) נאסף מה"ר יחיא משרקי בשנת ב'ק"ך לשטרות שהיא ה'תקס"ט ליצירה, נמצא שנפטר כבן ששים.

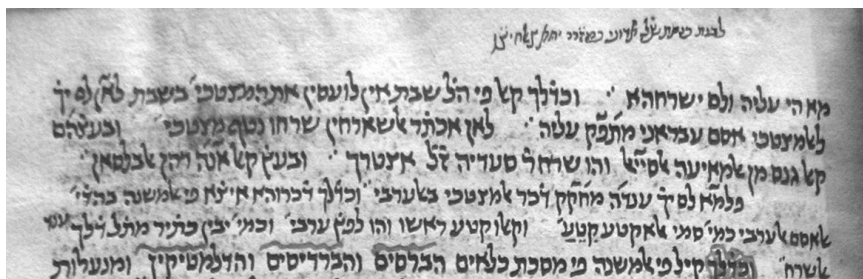
צילום מס' 6. "אלמרשד אלכאפי" ישן עם השלמות בהעתקת מה"ר יחיא יצחק הלוי ז"ל. משמאל, כתיבת חמיו הגביר ר' סלימאן חבשוש ז"ל, בעל זה ההעתק כת"י.

באמור, ה"אלמרשד אלכאפי" היה נפוץ מאד בתימן, ועד היום נותרו העתקות רבות ממנו בכת"י. נוסחת תימן של ספר זה, נראה לי שהיא המדויקת יותר וראה לדוגמא בערך "זרב", ושם הערה נ"ה.

צילום מס' 7. עמוד מהכת"י המקורי בו כתב מהרי"ץ את הגהותיו הרבות. למעלה משמאל, הוסיף ערך חדש (ערך "חתן"). ההגהות באמצע העמוד משמאל, הן הגהות קדומות, מאת הסופר עצמו.

בין הספרים הרבים שטרח מהרי"ץ ז"ל ובני קהילתו לרכוש עבור בית מדרשו, אשר בה השתכנה הישיבה הגדולה של עיר צנעא הבירה (סערת תימן, עמוד מ"ד, ושם הערה 43), היה ספר "אלמרשד אלכאפי".

צילום מס' 8. הקדשה על הספר הנ"ל, בעוד מהרי"ץ בחיים.

כדרכו בקודש בשאר ספרים אשר עמדו לרשותו, אף ספר זה עיטרו מהרי"ץ סביב סביב בהגהותיו החשובות על גבי גליונותיו. ומרוב חיבתו, פעמים שהוסיף על הגהתו שוב ושוב.

צילום מס' 9. הגהות מהרי"ץ בשלשה זמנים שונים: חציה הראשון נכתב תחילה (עד תיבות 'ריש ע"א', אחר כך נוסף 'סיוע לפר"ש ז"ל' וכו', ובשלישית נוסף (בשתי השורות האחרונות) 'וג"כ עיין בזהר' וכו'.

הגהותיו אלו, פעמים רבות שהן תוספת ערכים חדשים שלא נזכרו בספר עצמו וכאשר עיניך וכאשר ציינו במקור שלפני כל הגהה והגהה, וראה גם ב"תוכן העניינים", פעמים שבהן הוסיף והרחיב על דברי רבי תנחום המהר"ר, ופעמים שבהן אף הוא מעיר על דברי רבי תנחום כשהוא מפרש אחרת מכוונת רבינו הרמב"ם באותם עניינים וכגון בערך "חצב".

מקומות רבים וכגון בערכים "הלם" "הוץ" ועוד מעלה מהרי"ץ גם מלשון ספר "שרח אלא לפאץ" ["פירוש המלות"], לרבי דויד בר ישע הלוי עדני ז"ל ויבדור האחרון בתימן נקרא גם בשם "אלגאמע" [המאסף], ראה להרב שלום קורח ז"ל בהעתקתו של ספר זה (הוצאת "מכון שלום לשבטי ישראל" ה'תשמ"ח, מהדורת צילום, עמוד 7), וראה עוד ב"תורתן שלבני תימן" (קרית אונו תשנ"ה, עמוד מ'), פעמים מזכירו בשמו המפורש, ופעמים שמעלה מדבריו ומציין שמו בסוף ההגהה בראשי תיבות – ש"א והערנו על כך בפנים.

אמנם, חשוב לציין, שספר "אלכאפי" זה אשר היה ביד מהרי"ץ, כבר היה מעוטר בהגהות רבות, חלקן של הסופר עצמו וואף הוא הוסיף עוד ערכים משלו (כגון ערך "דקה" ועוד) ובני תקופתו, וחלקן של מהרי"ץ ובני זמנו.

ההבדל בין הגהות מהרי"ץ לשאר הגהות של בני זמנו, הוא שכתובת מהרי"ץ היא בדרך כלל כתיבה דקה וקטנה. אבל ההגהות הכתובות בכתיבה גסה יותר וגדולה, כפי הנראה, חלקן למהרי"ץ, וחלקן הן לאחד מנכדיו או מי ממשפחתו או בני קהילתו.

כל אותן ההגהות של מהרי"ץ ובני זמנו, העתקנום כאן לקמן בשלימותן כמות שהן ובאותן ההגהות המסופקות או שלדעתי אינן למהרי"ץ, בחלק מהן הערתי על כך.

אך הגהות קצרות שבהן הפנה מהרי"ץ לעיין במקום אחר מזה הספר וכגון גבי 'אנטיכי' (בסוף ערך "אנטוכיה") הפנה לעיין בערך "מולייר", או שציין בקצרה מראה מקום למקרא או למשנה וכיוצ"ב, לא העלינום כאן.

לגודל רום ערכו של מהרי"ץ בעיני חכמי ארץ התימן ובעיני יושביה הרבים, כל ספר אשר יצא מתחת ידו היה נעתק תכף ומיד בהעתקות רבות למאות, כידוע, וכנמצא לפנינו עד היום. לא זו בלבד, אלא אפילו את הגהותיו אשר הגיה על גבי ספרים שונים, העתיקו חכמי תימן שוב ושוב וחיבבו עד למאד.

בשם רחמן כגעה ו"לה

מתתיהו לכתוב ספר המסעק אסמכא בשערי שכאפי בעזרת הש' המסעק והז' תמור להדור הנחום בן הרר' יוסק הירושלמי זצוקל' ונעתק מספר המסעק של בית כנסת הרב הגדול הררת התורה והסדת התעודה נזר ישראל ויהודה המאור הגולה הרין המצוין בני של קדושים הרר' ימא בן כהרר' יוסק בן כמותר של מתושבי צנצנא ועא' ויקבץ נדחינו אהר הקדש בבא' אחר' ו

בשם יי אל עולם נעשה ונצליח

הלא כתוב אכאני פי מענא באראת ומרשד אא מא
נקץ מנה באערץ פי שרה מענאני אפאץ אכור לעוויצה

[illegible]

אף ספר "אלמרשד אלכאפי" המעוטר בהגהות מהרי"ץ, מצאתי לו העתק כת"י [כת"י הספרייה הבריטית מס' 1303, בספה"ל מס' 5956], הכולל גם את רוב ככל ההגהות הקדומות, אך בפרט את הגהות מהרי"ץ אשר מציין להן בסופן תוך סוגריים עגולים שממהרי"ץ הן.

וזה לשון המעתיק הנ"ל בראשית ספרו [ראה צילום מס' 10],

אתחיל לכתוב ספר המספיק, אלמסמא באלערבי אלכאפי, בעזרת הא-ל המספיק, והו חבור להרב ר' תנחום בן הר"ר יוסף הירושלמי זצוק"ל. ונעתק מספר המספיק של בית כנסת הרב הגדול הדרת התורה וחמדת התעודה, נזר ישראל ויהודה, מאור הגולה, הדיין המצויין בנן של קדושים הר"ר יחיא בן כהר"ר יוסף בן כמוהר"ר צאלח, מתושבי צנע"א יע"א, ויקבץ נדחינו אל הר הקדש בב"א או"ר. עכ"ל.

אמנם, זה ההעתק כת"י, נפלו בו טעויות סופר פה ושם, כפי הנראה מיהר בהעתקתו כדי להחזיר את זה הספר המקורי אל מקום שבתו בהקדם, ומה גם שהגהות רבות כתבן מהרי"ץ בכתיבה קטנה ודקה עד שקשה מאד לקרותן. אך מכל מקום, יש בו תועלת מרובה, היות וישנן הגהות הנמצאות בגליונות הפנימיים של הספר וכמעט שאי אפשר לקראם [וכגון ההגהה בערך "אלם"], כי עם הזמן נכרך זה הספר שוב ואף הן נכרכו עמו, ובהעתק הנ"ל מופיעות הן ונקראות כראוי. כמו כן, ישנן הגהות שכבר פגע בהן העש או שנקרע או נחתך הדף במקומן [וכגון ההגהה בערך "צלף"], ולפי ההעתק הנ"ל ניתן לשחזרן.

כמו כן, זה ההעתק, פעמים שבטעות הכניס את הגהות מהרי"ץ אל תוך דברי רבי תנחום [וכגון הגהות מהרי"ץ בסוף ערך "ברר", ושם גרס 'ברד' במקום 'ברר' והוא ט"ס], כנראה חשב שזו השמטת המעתיק. ופעמים שלא זיהה את הגהותיו כשלו וחשבן לאדם אחר [וכגון הגהות מהרי"ץ בערך "שער"]. ופעמים שאף השמיט ההגהות לגמרי [וכגון הגהות מהרי"ץ בערך "זלף"]. ופעמים אף ייחס למהרי"ץ הגהות שאינה לו [וכגון ההגהה האחרונה שם בערך "ערך" גבי רב האי גאון, וכמו כן ההגהה הארוכה בערך "שאר"]. ככלל, לא השווייתי בין לשון ההגהות שבהעתק להגהות מהרי"ץ שבכת"י המקורי בכל מקום ומקום, אלא רק פה ושם, ואם בזה מצאתי שינוי הערתי על כך.

עוד מצאנו לו, שמעתיק מקצת הגהות מהרי"ץ אך את התוספת שנוספה עליה [על ידי מהרי"ץ עצמו] לאחר זמן [כפי המוכח משינוי הקולמוס] לא

העתיק [כגון הגהות מהרי"ץ בערך "הבאי", גם לא ייחסה שם למהרי"ץ], ולא ידעתי בזה טעמו.

מציון השנה שבסוף הספר, יום ב' י"ט לחודש אדר א' ב'קפ"ב לשטרות [כפי העולה מהדגשת האותיות שם] ה'תרל"א ליצירה, הרי שנעתק זה הכת"י כשבועים שנה לאחר פטירת מהרי"ץ. אלא שאינו ברור כל כך, לפי ששנת ה'תרל"א ליצירה לא היתה שנה מעוברת, ובשנה שלפניה [ה'תר"ל] לא חל י"ט לחודש אדר א' ביום שני אלא ביום ראשון. וכפי הנראה, נפלה ט"ס שם בתאריך.

□

קודם כל הגהה והגהה, הוספנו את הקטע מדברי המחבר רבי תנחום הירושלמי, שעליו נסובה אותה הגהה, עם סימון עיגול מעל התיבה כפי שציין מהרי"ץ שם בכת"י [אמנם פעמים מעטות לא סומן כלל על איזו תיבה באה ההגהה, וסימננו כפי המשוער].

ומכיון שחיבור רבי תנחום נכתב בלשון ערבי, תרגמתי לשונו ללשון עברי. אך השארתי את לשונו הערבי כמות שהוא, ובסוגריים מרובעים הוספתי את תרגומו העברי [ומחובתי לציין כאן, שבתרגומי זה, נעזרתי הרבה גם בתרגומם של הרב ברוך טולידאנו ושל גב' ש'].

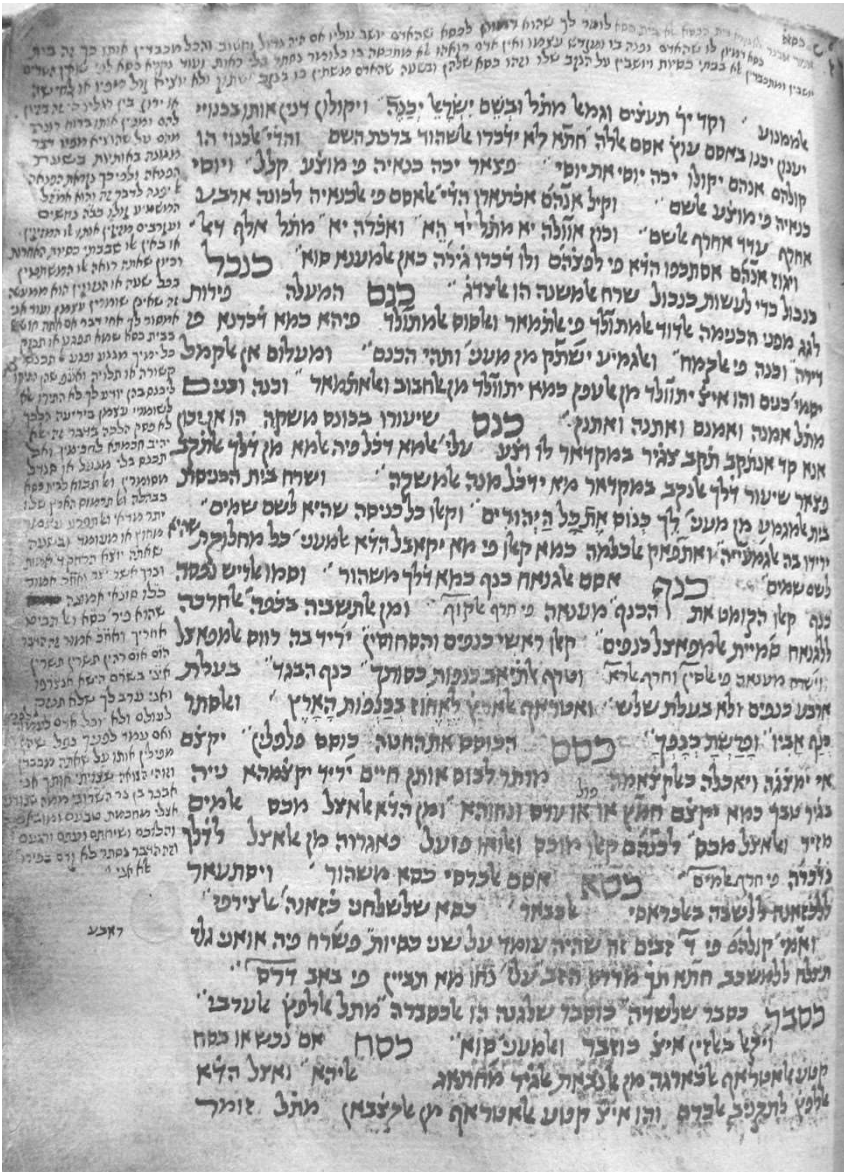
אף מהרי"ץ כתב חלק גדול מהגהותיו בלשון ערבי, ואף אותן תרגמתי כמו כן, את לשונו הערבי השארתי כמות שהוא, ובסוגריים מרובעים הוספתי את תרגומו העברי.

הוספתי ציונים ומראי מקומות, הן בדברי רבי תנחום וכן בהגהות מהרי"ץ. ובדרכי בקודש, אף כאן הערתי פה ושם לפום ריהטא, ומקום גדול השארתי למי שיבוא אחרי.

אמנם יש להעיר, שישנם מקומות שהגירסא במשנה לפנינו שונה מגירסת רבי תנחום, כיון שלפניו היו גירסאות ישנות וכפי שגרס כן רבינו הרמב"ם. כגון בערך "סנר" גרס רבי תנחום 'וסנריות' וצינינו שם למשנה שביעית (פ"ט מ"ה), ואמנם כן גירסת רבינו הרמב"ם 'סנריות' כפי שתראה בפירושו שם למשנה, אך במשניות דפוס לפנינו הגירסא היא 'סגריות' בגימ"ל. ויש עוד מקומות רבים כיוצא בזה.

□

"טוב עין הוא יבורך", איש רב פעלים לשמירת מסורת חכמי תימן ושימור כתביהם, ידידי ורעי רבי שגיב מחפוד נר"ו, אשר בחפץ לב מסר לידי ספר "אלכאפי" זה המעוטר בכתב יד הקדש מהרי"ץ, יברך ה' חילו ופועל ידיו ירצה. ותוספת ברכה מרובה, לכלל הספריות הנזכרות לעיל ובראשם הספרייה הלאומית בירושלים, על אדיבותם ונדיבותם הרבה.

צילום מס' 11. עמוד מהכת"י המקורי בו כתב מהרי"ץ את הגהותיו הרבות. הגדה בשם אבנר בר נר השרוני בפירוש 'בית הכסא' (ערך 'כסא'). אמנם, מצורת הכתיבה כאן, נראה שאין זו הגהת מהרי"ץ, אלא כתיבת אדם אחר.

תוכן העניינים

עמוד

הקדמה		כט
אות א'		ל
אות ב'		לח
ערך חדש: בדה		לח
אות ג'		לט
ערך חדש: גזת		מ
ערך חדש: גפה		מב
אות ד'		מג
ערך חדש: דוד		מג
ערך חדש: די		מג
אות ה'		מד
אות ו'		מו
אות ז'		מו
אות ח'		מח
ערך חדש: חס		נ
ערך חדש: חצין		נא
ערך חדש: חרף		נא
ערך חדש: חתן		נא
אות ט'		נב
אות י'		נד
אות כ'		נה
ערך חדש: כלס		נו

הגהות מהרי"ץ על ספר אלמרשד אלכאפי

הקדמה

פאוגד להם קבל הדי' אלוקת אלשדיד אלעקובה, שכץ כאן אלסבב פי אחיא נפוס ישראל בעד ממאתהא, ואנעאש קואהם בעד סקוטהא. ואצא אנוארהם בעד אפולהא, והו אלגאון אלמעצם ואלסייד אלאכמל* [ת': המציא להם קודם הזמן הזה התקיף שבדינים,² איש שהיה הגורם להחיות נפשות ישראל אחר מיתתם ולהשיב כחם אחר נפילתם ולהאיר מאוריהם אחר אפילתם, הוא הגאון העצום והאדון השלם,] מרינו ורבינו משה זצ"ל נזר הנשיאים,³ בחיר הקרואים, מחמד הנבראים. אור מזרח ומערב, חכם עבר וערב, מגדל עוז ביום קרב, וצל חסד בעת שרב. אשר רוח אלהים לבשתהו, ונפש נדיבה סמכתהו. עד אשר נער חצנו וישר העקלקלות, וסקל המסלות, והעמיד בישראל מנורות, וקבע עליהם גרות, ומאורות, להבין ולהורות. כל ימיו דורש טוב בפניני מליו, והוא עמוד התוך אשר בית ישראל נשען עליו. נפשו מכסא כבוד חוצבה,⁴ ותמיד לפני ייי התיצבה.

א תרגמתי 'השלם' [ולא 'כליל השלמות' כפי שתרגמו קודמיי ואף שגם זה נכון], מכיון שבאה כאן בה"א הידיעה 'אלאכמל', וכפי דרך הראשונים בספריהם לכתוב 'השלם'. ואם היה כתוב 'אכמל' [על משקל 'אכבר'] בלי ה"א הידיעה 'אל', אולי היה מקום לתרגם 'כליל השלמות' [אף שגם זה אינו מוכרח, שהרי לא נסמכה לתיבת 'מן'].

ב כלומר, שבכל יום מתחדשות עליהם גזירות ושמדות, ומידת הדין מתוחה עליהם. והרב טולידאנו תרגם 'החמור בעונשין' [במקום 'התקיף שבדינים'].

ג גם את פירושו לנביאים וכתובים הנקרא "ספר הביאור", ביסס רבי תנחום לרוב על פי דברי רבינו הרמב"ם, כפי שכתב כן בהקדמתו לספר יהושע (ראה "ספר הביאור" לנביאים ראשונים, מהדורת מוסד הרב קוק ה'תשפ"ה, בהקדמתו שם עמוד 22).

ד כתב מתחילה 'חצובה' ותיקן ל'חצבה' וכך מנוקד בכת"י, חוץ מן הדגש בצד"י. ואמנם היה לו לנקד חצבה.

הרב אברבנאל^ה בספר נחלת אבות פ"ד (מ"ז) משנת יפה שעה אחת וכו', כתב, שהר"א כתב בתשובה על ר"מ הלוי, שרבינו הרמב"ם ממשפחת רם מזרע רבינו הקדוש, ע"ש. וכן מצאתי גם בספר שלשלת^ה הקבלה משם מצאתי כתוב, יע"ש. ואולי רבי תנחום רמזה באמרו 'נזר הנשיאים', דמאן דכר שמיה דנשיא בכאן. וידוע, דכל נשיא, משולשולתא דבית דוד קאתי^י.

אות א'

(ערך אדרך.)

אדרך. כותבין אדרכתא על נכסין (הלכות מלוה ולוה פכ"ב ה"א) **וכו'.**

מלשון יא (שופטים כ', מ"ג) **מְנוּחָה הִדְרִיכָהּ.** עיין במדרש נביא י"ב שפטים כ'.

ה דון יצחק אברבנאל.

ו ה"ר אהרן מלוניל.

ז רבי מאיר ב"ר טודרוס הלוי. וכן מופיע להדיא בנחלת אבות שם (דפוס ונציה ה'שכ"ז, דף נח ע"ב).

ח בכת"י – ש"ה, ופתרנוהו "שלשלת הקבלה". ואכן שם כתב כן בתחילת ערך רבינו משה בן מיימון. אך אין כוונת מהרי"ץ כאן לספר "שם הגדולים" להחיד"א ז"ל, דכפי הנראה לא הגיע ספר זה לידו אף שנדפס בזמנו, ומה גם שהחיד"א לא כתב כן בשם מצאתי כתוב אלא בשם הרשב"ש ובשם הר"י אברבנאל ושלשלת הקבלה.

ט כן נראה שכתוב בכת"ק. וכן הוא בהעתק. אמנם יתכן שכתוב שם 'שידוע', והשי"ן קצת מחוקה.

י אמנם ראה מה שהערתי בזה במבואי לסידור הרמב"ם (עמוד 24, הערה ל"ג), שם הבאתי ללשון ה"ר אהרן הנ"ל, וראה שם מה שדייקנו מלשוננו בענין זה.

יא זו הערה קדומה שנוספה בגליון, ועלה הוסיף מהרי"ץ כמופיע בפיסקא הבאה.

יב נראה שכוונתו לפירוש רבי אברהם בן שלמה על נביאים (מהדורת מכון מש"ה ה'תשנ"ט, כרך א' עמוד שי"ב), שכן פירש שם בזה"ל, ופירוש הדריכוהו, רדפוהו והשיגוהו. כלומר, בעת שחשב לנוח, רדפוהו והשיגוהו והרגוהו. וכן ת"י, מבית ניההון טרדונון. ומזה פירשו רז"ל אדרכתא, ענין רודף ומשיג, מן מנוחה הדריכוהו. עכ"ל. ודרכם של חכמי תימן היה לכנות פירושי חכמיהם לתורה בשם "מדרש". וראה עוד רש"י בבבא מציעא (דף טז: ד"ה אדרכתא).

וכן יי תרגם יונתן (שופטים שם) מבית מנוחתהון טרדינון. יי

(ערך אור.)

ואיצ פי מעני טומאת יולדת קאלו פי עדיות ופי נדה, אור לשמונים ואחד, ירידו לילה' אלאחד ואלתמאניין. וקאלו בביאן, מאי שנא אור שמונים ואחד, לאן מקאבלה' אור ביום, דליל אנה מתל ליל. [ות': וכן בענין טומאת יולדת אמרו בעדיות ובנדה, אור לשמונים ואחד, כוונם ליל האחד ושמונים. ואמרו בפירוש, מאי שנא אור שמונים ואחד, כי אור לעומת [מאור] היום, נחשב הוא כמו ליל.]

ואנמא פעל דאלך, לינטק באלאחסן ואלאכמל, ולא יפתתח כלאמא באסם עדם מן אלאעדאם, אעני אלצללאם. וכדאלך ענד אלחכמים, אסם אלליל אורתא. [ות': ולא עשו כן, אלא לדבר בולשון היפה והמושלם, ולא לפתוח דבריו בשם הַעֲדָר מן ההעדרים, כלומר האפילה. וכמו כן אצל החכמים, שם הלילה 'אורתא'.]

(ערך אטד.)

אטד. הבוטנא והאטדין (שביעית פ"ז מ"ה). **נוע מן אנואע אלשוך.**
[ות': מין ממניי הקוצים.]

ינבת חבא אסודא צלבא, מתל אלחמץ והו יוכל [ות': מצמיח גרגירים שחורים קשים, כמו האפונים, והם נאכלים.] (שרח ט"ו אלאלפאץ). ט

יג מכאן דברי מהרי"ץ.

יד ראה הערה י"ב. וכפי הנראה, כתב כן מן הזכרון, כי אין כוונתו אלא לעצם הענין ולא לדיוק הנוסח. אמנם גם בתיגאן וגם בכ"ד גדול דפוס ראשון (ונציה הרפ"ה) ועוד, הנוסח 'מבית ניההון טרדנון'. ומכל מקום, אפשר שאין זו הגהת מהרי"ץ. גם בהעתק, לא ייחסה אליו.

טו בכת"י – ש"א. ופתרונו – שרח אלאלפאץ. ותרגומו – פירוש המלים. והוא חיבור לאחד מחכמי תימן הקדמונים אשר יש המייחסים אותו לרבי דוד בן ישע הלוי ז"ל מחבר "אלוגיז אלמגני". ספר זה יצא לאור בדפוס צילום כת"י כה"ר שלום קורח ז"ל (מכון שלום לשבטי ישרון, 'ירושלים תשמ"ח), וראה שם בסופו (עמוד 175) מאמר מאת פרופ' יוסף טובי הי"ו בעניינו.

טז וכן כתב רבינו הרמב"ם בפירושו למשנה שביעית (פ"ז מ"ה).

(ערך אטלק.)

אטלק. איסר האטלקי (קידושין פ"א מ"א). **הדא אסם בלד. וקיל, הי**
אנטאליה. ופי אלנץ 'אלישה היה מכסך', ממדינת אטליא. י"ח
 [ת': הוא שם מקום. ויש אומרים, שהיא אנטיאליה. ובמקרא (יחזקאל כ"ז, ז')
 'אלישה היה מכסך', ממדינת אטליא.]

ואין לתמוה על הקו"ף, כדאשכחן בעזרא (ד', ט') 'שושנכייא', על
 שם שושן. תוספות ריש קדושין (תי"ט כלים פרק י"ז הלכה (י"ד)
 [י"א]).

(ערך אכסדר.)

אכסדר. אכסדרה אינה חייבת במזוזה (מנחות דף לג.). **אלליואן** כ"א
 ואלצפה אלתי פי אלדור קבאלה' אלמגלס, והי תלת חיטאן וסקף,
 ואלגהה אלראבעה מפתוחה. [ת': האצטבה והרחבה שבבתים לפני
 המושב, והוא שלשה כותלים ותקרה, והצד הרביעי פתוח.]

רבינו שרח דאלך פי ג' מעשרות (מ"ו), אלברא אלדי תכון אמאם
 אלביות ועליהא תסקיף, ותסמי' אלפרטל וכדאלך אלצפה. ופי אוול
 תמיד קאל, רואשן כארגה מן אלחיטאן ויסקף עליהא. והכדא קאל
 פי ו' אהלות, והכדא שרח פי ערובין. וכלהא תדל מעני' ואחד, ולו
 אכתלפת אלציגה [רבינו פירש זאת בפ"ג ממעשרות, רחבה שלפני הבתים
 ועליה תקרה, ויכנוה "אלפרטל" וכן "אלצפה". ובפרק ראשון מתמיד (מ"ג) אמר,
 בליטות יוצאות מן הכתלים ומקרה עליהם. וכן אמר בפרק ששי מאהלות (מ"ב),
 וכן פירש בעירובין (פ"ח מ"ד). וכולם יורו על ענין אחד, ואף אם נוסחתם שונה.]
 (שרח כ"ב אלאפאץ).

יז אולי היא אנטליה, עיר נמל קדומה, בדרום מערב טורקיה.

יח ובתרגום יונתן שם ביחזקאל, ממדינת איטליא הות כסותיך. וכן העלה שם הרד"ק.

יט הנוסף בה לבסוף.

כ וכן פירשו שם המפרשים.

כא בגליון: אלדיואן. אמנם כלשונו בפנים, כן גרס בדיוק גם רבי אברהם בן שלמה
 בפירושו לנביאים (מכון משה ה'תשנ"ט, כרך א', עמוד קנ"ב) בהגדרת "אכסדרה", וכידוע
 העלה לספרו הרבה מפירושי רבי תנחום הירושלמי.

כב בכת"י – ש"א. ופתרונו – שרח אלאפאץ.

(ערך אכסני.)

אכסנאי פוגם ונפגם (ערכין דף טז:). **גריב מתציה ענד קום.** [ת': זר המתארח אצל אנשים.] **מלך באכסניא צריך פרנסה.** **פי אלגרבה או פי חאל עבורה מן מכאן אלי' מכאן.** [ת': במקום זר או בזמן שעובר ממקום למקום.]

ועיין בערך ארח, אלפרק [ת': ההבדל.] בין אכסנאי ובין אורח.

(ערך אלם.)

אם היו שניהם אלמים או סומין (סנהדרין פ"ח מ"ד). **בכם או עמיאן. יעני, כרסאן, מי ישום אלם.** [ת': אלמים או סומין. כלומר, אלמים, [כמו] (שמות ד', י"א) 'מי ישום אלם'.]

ומן^{יב} הדא אלמעני, קיל ללאים אלמנה, לצעפהא ואנקטאעהא^{יב} ען אלכלאם ואלכצאם מע מן נאואהא. ואלנון פי הא זיאדה. עיין ן' גנאח ע"ס^{יב} [ת': ומזה הענין, נאמר לאשה שבמת בעלה 'אלמנה', לחולשתה וקוצר ידה מלטעון ולריב עם בני ריבה. והנו"ן בה תוספת. עיין בן גנאח ע"ה].

(ערך אם.)

אמת המים (פאה פ"ב מ"ב). **לוקיח מן האמה ושותה** (עירובין דף פז:). **אלקנווה, אלתי יגרי פיהא אלמא.** [ת': התעלה, אשר בה זורמים המים.]

וסמיית אמת המים, לעל פי ערצהא ששה טפחים, אלדי הי אמה [ת': ונקראת "אמת המים", מפני שברוחבה ששה טפחים, שהיא אמה.] (אליה זוטא סימן תצ"ז).^{יב}

כג הגהה זו נמצאת בשוליים הפנימיים, ובקושי ניתן לקרותה, אך נעזרתי בהעתק. ומכל מקום, מקצת תיבות הצלחתי לקרוא, ולפי זה לתקן את ההעתק על פי המקור.

כד בהעתק, וחנקטאעהא. והוא טעות קריאת המקור.

כה והוסיף שם ן' גנאח בזה"ל, והנו"ן באלמנה נוספת, כאשר נוספה ב'נשים רחמניות' (איכה ד', י'), והיא על משקל 'רעננה'. עכ"ל. וכן הביאו רד"ק בשרשים (שורש אלם). ואמנם כבר מצאנו מקודם לרבינו סעדיא גאון ז"ל, בתרגומו למשלי (ט"ו, כ"ה) שתרגם אלמנה 'אלצעפא', כנראה מהטעם הנ"ל.

כו ס"ק ד'. כנראה מקורו מהרב בית חדש (שם אות ב') שכתב כן. וכן כתב מהרי"ץ

(ערך אמן.)

ומעני' אכר [ת': וענין אחר], נותן פֿיאה מכל אומן ואומן (פאה פ"ד מ"ה) מן צף וצף וזאוויה וגהה. [ת': מכל שורה ושורה וזווית וצד.] ותרגום ירושלמי 'פאת שדך' (ויקרא י"ט, ט') אומנא דחקלך, 'פאת ראשכם' (שם, כ"ז) אומנא דרישכון.

וכן הביא תי"ט מסכת פאה (פ"ד מ"ה) בשם הירושלמי. ועוד הביא שם פירוש אחר משם הגור אריה, דעל שם שהתלם משוך בהשואה ובכוון, קרי ביה אומן, לשון אומנות.

(ערך אמר.)

ומעני' אכר [ת': וענין אחר], האימורין קריבין וכו' (הלכות מעשה הקרבנות פ"א הי"ח). והי' יותרת הכבד והכליות והאליה והחלבים. וסמית אימורין, מן מעני אלגלאלה ואלרפעה ואלכיא. [ת': והם יותרת הכבד והכליות והאליה והחלבים. ונקראים אימורין, מענין הכבוד והרוממות והטוב.]

והערוך ערך מר, כתב, נקראו החלבים אימורים, שהם מורים ואדונים על כל האיברים, ועולים על גבי המזבח לאדון העולם.

(ערך אנפר.)

כלי אנפוריא (בבא מציעא פ"ב מ"א) וכו'.

ולשון אנפוריא, נוטריקון אין פה ראיה (רש"י פרק אלו מציאות).

בתשובותיו "פעולת צדיק" (ח"ב סימן רס"ו). אמנם רבינו יהונתן מלוניל על הרי"ף (מועד קטן דף ב. מדפי הרי"ף) כתב בזה"ל, ולהכי נקט ששה טפחים, לפי שרוב אמת המים גבוהין אמה להכיל המים הנכנסין לתוכה, ודוקא טפח הוא דשרינן ליה להעמיק עוד חמשה טפחים וכו'. עכ"ל. ומדבריו משמע שנקראת "אמת המים" על שם עומקה, ולא דוקא על שם רחבה. וכן כתב הערוך להדיא (ערך ארת). וכן כתב השיטה מקובצת (בבא קמא דף נא.) בשם הרשב"א. ורש"י בבבא קמא (דף נ: ד"ה דלאי) כתב, שנקראת כן על שם עומקה ועל שם רחבה. וראה פרי חדש (או"ח סימן תצ"ז סעיף ה'). ואכמ"ל.

כז בבא מציעא (דף כג:) ד"ה שלא שבעתן.

(שם)

יש לו בו טביעות עין, או אין לו בו טביעות עין (הלכות גזלה ואבדה פ"ד הי"ב).

והוא מלשון מקרא (ירמיה ל"ח, כ"ב) 'הטבעו בבזץ'. והמכוון, שעל ידי ששבעתן העין, הוי כאלו טבע ונשקע בכלי עד שמכירו היטב היטב (תי"ט"ב פרק אלו מציאות).

(ערך אסטרוביל.)

ויקאל באלצאד אצטרוביל, שרח אלמשנה, עוד שבה אלרחא תנצב עליה אלרחא לאלטחין. [ת': ויאמר בצד"י 'אצטרוביל', פירוש המשנה, עץ דומה לריחיים, שעליו מעמידים את הריחיים לטחינה.]

פי ד' בתרא. ופי ד' זבים, קאל, הוא דור עוד, יכון תחת אלרחא, כי תרתפע ען אלארץ וקת אלטחין. ואלמעני' פי אלשרחין מתקארב. [ת': וכן פירש] בפרק רביעי בבבא בתרא (מ"ג). ובפרק רביעי בזבים (מ"ב), אמר, הוא עיגול של עץ, מניחין תחת הריחיים, כדי שיורמו מעל הארץ בעת הטחינה. [עכ"ל.] והענין בשני הפירושים קרוב.

(ערך אספר.)

ולדאלך יסמו אלדרהם אלנקרה, אספרון, לביאצה. [ת': ולזה קוראים המטבע המנוקבת, 'אספרון', מפני שהיא לבנה.]
נראה לגרוס 'אלנקדה' בדל"ת.

(שם)

ומנה קאלו אספרי כסף, אי דראהם נקרה ביץ. [ת': ומזה אמרו (עדיות פ"א מ"י) 'אספרי כסף', כלומר מטבעות נקובים לבנים.]
נקדה.

(שם)

וואחדהא, אספר. [ת': וביחיד, אספר.]

ובאלגמע, אספרי. ואלא אלאן לם תצחח לנא כם אספר(ים) בסלע. [ת': וברבים, אספרי. ועד עתה, לא נתברר לנו כמה אספר יש בסלע.] הרמב"ם

מסכת עדיות פ"א (מ"י). ורע"ו פירש, הדינר חמשה אספר, ומטבע הוא בארץ יון שעד היום קורים לו אספר"ו, נמצא הסלע עשרים אספרי.

(שם)

וקאל פי שרה אלמשנה, וקד קיל איצ, אן אספרגוס הו אסם אלמא אלדי יסלק פי אלכצרה אי כצרה כאנה. לכנה פי הדא אלמכאן, יראד סליק אלכרנב כאצה, לדכרה מע אלכרנב.

[ת': ואמר בפירוש המשנה (נדרים פ"ו מ"י), וכבר אמרו גם כן, שאספרגוס הוא שם המים ששולקים בהם הירקות, איזה ירקות שיהיו. אלא שבזה המקום, כוונתו לשליקת הכרוב בפרט, היות שנזכר עם הכרוב.]

ולא פירשו כן שאר מפרשים. יט ועיין בערוך (ערך ספרגס).

(ערך אסקטל)

אסקוטלא (מועד קטן פ"ג מ"ז). **צחן זגאג מרחרח כאלצינייה.** [ת': צלחת

זכוכית רחבה כמו מגש.]

כתב רע"ו סוף מועד קטן (פ"ג מ"ז), ואני שמעתי 'אצקוטלא' קערה של כסף, בלשון לעז קורין לקערה אסקדולא ע"כ.

(ערך אפטרופוס)

אפטרופוס. לפצה יונאנייה, מענאה אב לאלאולאד. פקאלו, אפטרופוס שליתומים וכו'. [ת': מלה יוונית, עניינה אב לילדים. ואמרו, אפטרופוס של יתומים וכו'.]

בלשון יוני, קורין לאב פאטו"ר, ולקטן פוס (רע"ו פ"א דבכורים [מ"ה]).

(ערך ארח)

אורית מברך ברכת המזון וכו' (הלכות ברכות פ"ז ה"ב). ואלאצל עבאר אלטריק. [ת': והשורש, עוברי דרך.] **מן אורח (ברכות דף מו.), הולכי ארחות.**

כט ראה פירוש רע"ו שם.

ל לכאורה נראה דצריך לגרוס כאן 'ילכו ארחות' כפי לשון הפסוק בשופטים (ה', ו') ולא 'הולכי ארחות'. או שאין כוונתו כאן ללשון הפסוק, אלא ללשון בני אדם.

זה לשון הרב פרח שושן בחלק א"ח כלל א' סימן י"ב, אכסנאי, ר"ל אורח שיש לו זמן מרובה בבית. ואורח, היינו שהולך במהרה. וסימנך, (ירמיה י"ד, ח') וכאורח נטה ללון, (שם ט', א') מלון אורחים, וכדומה. דלא כמגן אברהם סימן קע"ה, ל"א ע"ש. ועיין בזוהר דף פ"א ריש ע"א, סיוע לפרח שושן ז"ל. ונראה לי, דלזה נקרא אכסנאי, להיות ששהה שם ימים, ועל הרוב ימצא שיכבד הדבר על בעל הבית וקרוב לשנוא אותו, ל"ב ודו"ק. וגם כן עיין בזוהר ואתחנן דף רס"ח ריש ע"א.

(ערך ארנק.)

ארנק. אחד אומר מארנְקי שחורה הלוחו (סנהדרין דף ל:). **נותן לתוך ארנקי שלצדקה** (כתובות דף סז.).

בלשון יון קורין כן לעור הכבש בעוד צמרו עליו, ונקראו כן הכיסין הנעשין ממנו (מוסף הערוך).

(ערך ארס.)

פאעלם, אן אריס יכדם אלארץ ולה גז מן אלמגל תלת או רבע או גיר דאלך בחסב אתפאקהם, ואלכלפה ואלנפקה עלי צאחב אלארץ. [ת': ודע, שאריס עובד את הקרקע ויש לו חלק מן היבול שלישי או רבע או זולת זה כפי הסכמתם, והטרחתו וההוצאה על בעל הקרקע.]

וקד יכון משתק מן דאלך לפצה ארוסה מארס, מנז לה אשתראך פיהא. והדא מה וגדתה לאלאקדמון ע"ס, מקודשת, איי מענא תנזהת ען מלכייה גירה אד קד הי במיתת בית דין. ומאורסת, מן אריס, אלדי הו אלשריר, יעני קד לה פיהא בעץ מלכייה, לכון הבא עליה חוץ מבעלה חייב, ואמא אלירושה אין לו ירושה אלא לאביה ע"כ. [ת': ויתכן שיהיה נגזר מזה מלת 'ארוסה' 'מארס', שזה לו שיתוף בהם. וזה מה שמצאתי לקדמונים ע"ה, מקודשת, כלומר עניינה שהיא נעלית על קנין זולתה, כי כבר היא במיתת בית דין. ומאורסת, מן אריס, שהוא השותף, כלומר שיש לו בה מקצת קנין, להיות הבא עליה חוץ מבעלה חייב, אבל הירושה אין לו ירושה אלא לאביה. ע"כ.]

לא עד כאן דברי הרב פרח שושן. ומכאן דברי מהרי"ץ.

לב שאכסנאי כולל לשון שנאה.

(ערך אשיא.)

ומן דאלך קאלו, כגון החופרים לאושיים. ומענאה, אסאסאת אלחיטאן. [ת': ומזה אמרו, כגון (בבא קמא דף נ.) החופרים לאושיים. ועניינו, יסודות הקירות.]

ומן דאלך [ת': ומענין זה], אין מציתין את האור באישת הקנים וכו'. (פירוש, ל"ג מחיצת הקנים). רמב"ם שמטה ויובל פ"א (ה"ו). ובספר ירמיה נ' (פסוק ט"ו) (ו)נפלו אֲשִׁיּוֹתֶיהָ. פירוש, יסודותיה או חומותיה.

אות ב'

(ערך חדש: בדה.)

בדה.

שאור בודה להן מתוכן. מנחות פ"ה (מ"א). ופירוש, מוציא. מן (מלכ"א י"ב, ל"ג) בחדש אשר בדה מלבו.

(ערך במס.)

במס. תרגום ירושלמי במותיכם, בימוסיכון. ומנה יקולו, בימוס שלעבודה זרה, והוא מתל מזבח. ואנמי' בימוס חגר ואחד עצים, ינצבוה ליקרבו עליה. ומזבח, חגארה כתירה מבנייה. [ת': ומזה אומרים בימוס של עבודה זרה, והוא כמו מזבח. אמנם בימוס, היא אבן אחת גדולה, יעמידוה להקריב עליה. ומזבח, בנויה מהרבה אבנים.] **קאל** [ת': אמר], **בימוס אבן אחת, מזבח אבנים הרבה.**

פי שרח"ל אלא לפאץ קאל [ת': ב"פירוש המלות" אמר], במה, "מנבר". וז"ל הר"י אברבנאל פרשת שופטים דף שס"ה (ע"ב) [ע"א], ואמנם הבמות שהותרו לישראל קודם בנין הבית, לא היו מאבן אחת. אבל היה המזבח, בנין אבנים גדול גבוה, ולו קרנות ארבעה, ולו יסוד סובב, יעלו על יסודו ויקריבו בין קרנותיו. והבמה, היתה כעין הר נעשה מעפר מקובץ, ועליו מזבח בנוי להקריב בו. שכל דבר רם

לג שלש תיבות הללו שבסוגריים, הן ביאור מהרי"ץ בדברי הרמב"ם הנ"ל, לפיכך הקפנום בסוגריים עגולים.

לד בכת"י – ש"א. ופתרונו – שרח אלא לפאץ.

וגבוה, נקרא כן, (ישעיה י"ד, י"ד) אעלה על במותי עב, (דברים ל"ג, כ"ט) ואתה על במותימו תדרוך. אמנם המצבה, היא היתה מאבן אחת גדולה, והאבות היו עושין אותה לסימן ולעדות, וכן (בראשית ל"א, נ"ב) ועדה המצבה. וכן גבי יהושע. אך הגוים היו עושין אותה לעולה וזבח. ולזה תמצא שינוי שאמר (דברים ט"ז, כ"ב) ולא תקים לך מצבה, אמר בה לשון קימה, ובאבות אמר (בראשית כ"ח, כ"ב) אשר שמתי, (שהיו) [שהיתה] מושלכת לסימן ולאות. ^ל

(סוף ערך בור).

נתר ובורית (שבת פ"ט מ"ה). **מתל קול אלנץ ותרבי לך בורית, והו אלגאסול.** ^ו [ת': כמאמר הכתוב (ירמיה ב', כ"ב) ותרבי לך בורית, והוא "אלגאסול"].

וכונה יגלי וינצף אלתיאב, סמי בורית. ופסרה ׳ן גנאח ע"ס, אלאשנאן. וקאל פיה רד"ק, אנה עשב יגסלון בה, וקיל אנה אלצאבון. [ת': ומפני שהוא רותח ומנקה הבגדים, נקרא בורית. ופירשה ׳ן גנאח, "אלאשנאן". ואמר בזה הרד"ק (שרשים, ערך בור) שהוא עשב שמכבסים בו, ויש אומרים שהוא [בלע"ז] ה"סבון"].

(ערך בור).

ברך. הבורך (כלים פכ"א מ"ב). **וכו'.**

התי"ט (כלים פכ"א מ"ב) כתב, שנראה דעת הרמב"ם לגרוס בכ"ף. ואחר נשיקת רגליו, גם רמב"ם גורס בפירוש המשנה (שם) ובחיבור (הלכות כלים פ"כ ה"ד), בבי"ת. והוא נגזר מן (ישעיה מ"ה, כ"ג) תכרע כל ברך, לפי שהיא ששוחה על הארץ, ופשוט.

אות ג'

(ערך גוף).

ופי הוא אלאצל, מעני' אכר, סד וגלק. העומר שהוא סמוך לגפֹה. אסם אלמגלק, אעני אלבאב. [ת': ובשורש הזה, ענין אחר,

סתימה ונעילה. העומר שהוא סמוך לגפה (פאה פ"ו מ"ב). שם הסוגר, כלומר הדלת.]

פ"ו דפאה, שרח רבינו, מגלק אלחדיקה ע"כ. ודאלך הו אלשוך, אלדי יזרבון בה עלי' אלתמאר, שבה אלמגלק. וקד תקרא אלפ"א מכפף, לא מנדגם. ואלנאקל לשרח אלמשנה, לם יראעי דאלך, כונה לם ערף תעריבהא. ואנצ'ר פי באב גפף, פי אלחאשיה, והוא גיר שרח רבינו ז"ל. [ת': פ"ו דפאה (מ"ב), פירש רבינו, שער הגינה ע"כ. וזהו החות, אשר יכלאו בו על הפירות, כדוגמת הסוגר. ויש לקרוא הפ"א קל, לא מובלעת. והמעתיק את פירוש המשנה, לא השגיח על כך, היות שלא ידע תרגומה. ועיין בערך גפף, בהערת גליון, והוא אינו פירוש רבינו ז"ל.]

(שם)

וקד זאדו אלאלף פי קולהם מן האגף ולפנים, כמא ביינא פי חרף אלאלף. ומענאה, אלמגלאק והו טבק אלבאב ענד אלגלק.
[ת': והוסיפו האל"ף באמרם מן האגף ולפנים, כמו שביארנו באות האל"ף. ועניינו, הסוגר, והיא נעילת הדלת בעת סגירתה.]

וקד יבאן לך מן דאלך, אן אלמעני' פיה גלק אלבאב דון מגלאק. [ת': והנה יבואר לך מזה, שעניינו סגירת הדלת ללא נעילה.] וכ"כ רד"ק (שרשים, שורש גיף) וז"ל, ונראה מדברי רבותינו, כי הגפת הדלת היא סגירה לבד בלתי נעילה במנעול, שאמרו (זבחים דף נה:): 'ושחטו פתח אהל מועד' (ויקרא ג', ב'), בזמן שהוא פתוח ולא בזמן שהוא נעול. פשיטא, מוגף כנעול דמי. וילון מאי, א"ר זירא, הוא עצמו אין נעשה אלא לפתח הפתוח. [עכ"ל.]

(ערך חדש: גזת.)

גזת.

גזת. לשכת הגזית (פאה פ"ב מ"ו). פירש הערוך (ערך גזת), בנויה היתה זאת הלשכה באבנים מפוסלות שוות. תרגום גזית, פסילן. ויש מפרשים, בדולה'י היתה זאת הלשכה מן הלשכות האחרות, ולא היתה נראית עד שיבא אדם לתוכה, מן (במדבר י"א, ל"א) 'ויגז שלשים' עכ"ל. ורבינו בחיי פרשת ואתחנן (דברים א', י"ז) כתב, בית וועד שלהם

ששם היו חותכין הדין, נקרא לשכת הגזית, והוא לשון חיתוך (פירוש^ל המעמדות).

(ערך גיס.)

המגיס חייב (ביצה דף לד.). והו^ו אלדי יחרך אלקדרה. ואסם אלתחרין הגסה, מתל הנחה. [ת': והוא המנענע^ל את הקדרה. ושם ההנעה הגסה, כמו הנחה.]

ומן דאלך הו מעני קולהם (פ"ב) [פ"ג] דטבול יום, נגס אוכל. אלמעני פיה, אלעץ ואלתחרין פי אלפם. [ת': ומזה הוא ענין אמרם פ"ג דטבול יום (מ"ו), נגס [מן ה]אוכל. עניינו, הנגיסה והנענוע בפה.]

(ערך גלל.)

פי אלנץ [ת': ובכתוב], (יחזקאל ד', י"ב) בגללי צאת האדם. (רמב"ם הלכות שבת פ"ג ה"ד) אם הסיקוהו בגללי בהמה דקה, זבלהא. [ת': זבלה.]

והדא מה נצח רבינו פ"י דכלים, קיל אן כלי גללים, אואני אלרכם, מן קולה אבן גלל. והדא באטל, לאן כלי אבנים, ידכל פיהא אואני אלרכם ואלמרמר ואלגזע ואלאזורד ואלבלור וסאיר אלאחגאר כלהא וכו'. [ת': וזה מה שכתב רבינו בפ"י מכלים (מ"א), יש אומרים שכלי גללים [הם] כלי השיש, ממה שנאמר (עזרא ה', ח') 'אבן גלל'. וזה בטל, כי כלי אבנים, נכלל בהם כלי השיש והמרמר והלשם והפטדה והשהם ושאר כל האבנים וכו'.]

(שם.)

וכולך שרחו פי שרח אלמשנה [ת': וכן פירשו בפירוש המשנה], ביצה מגולגלת (עוקצין פ"ב מ"ו), נימרשת.

ואנא וגדת פי חאשיה, צנעת נברשת. יט יוכד קדר מא, ויגלא אלמא חתא יכמל גלואנה, ויטרח אלביץ באלמא, ויבקין בין אלמא והי

לז כן הוא בפירוש ל"סדר המעמדות" אמשטרדם ה'תקכ"ז (דף נז ע"ב).

לח כלומר, מנענע אותה עצמה או בוחש בה.

לט כך היה כתוב לפני מהרי"ץ באותה הגהה שמצא וגם שם בפנים פירוש הרמב"ם, ועל כן דייק לכתוב כמופיע לפניו. ואכן, הגהה זו, מצאתי בגליון פירוש המשנה לרבינו הרמב"ם כת"י (כת"י ברלין מס' 572, בספח"ל מס' 1709) סוף סדר טהרות (עוקצין פ"ב

גלואנה מקדאר מא יעד תלאת מאיה' מרה, ויכרגהן. הדא תראה פי כתאב אלוגיז. ות': ואני מצאתי הגהה בגליון, [היאך] עשיית נברשת. לוקחים שיעור מים, וירתחו המים עד שתשלם רתיחתם, וישליכו הביצים במים, וישאירום במים כשהם רותחים בכדי שיספור שלש מאות פעמים, ויוציאום. זה תראה בספר^מ הקצר.^{מא}

(ערך גמא.)

גמא. כדי גמיה (שבת דף עז.).

פ"ח דשבת. והזה הי אללפצה אלצחיתה, באל"ף לא בעי"ן. וקד סאלו פי אלגמ' וקאלו כדי גמיעה או כדי גמיה, ואתיב רב נחמן בר יצחק הגמייאני נא. ואנמא וקע אלעין פי בעץ אללגאת, לתעויג אללגה אלדי גלו ביניהם בעונות. ות': וזהי המלה הנכונה, באל"ף לא בעי"ן. וכבר שאלו בגמרא (שבת דף עז.) ואמרו כדי גמיעה או כדי גמיה, ואתיב רב נחמן בר יצחק (בראשית כ"ד, י"ז) הגמייאני נא. אמנם נפילת העי"ן במקצת הלשונות, לשיבוש הלשון אשר גלו ביניהם בעונות.]

(ערך חדש: גפה.)

גפה.

גפה. פירוש גדר אבנים סדורות, כעין חומה בלא טיט. פ"ב דמתניתין כלאים (מ"ח), ופרק ו' דפאה (מ"ב). והרמב"ם שרח (פאה שם),

מ"ו). וכתוב שם 'צנעת נברשת', אך גם בפנים הפירוש גרס 'נברשת'. אמנם לא מחייב שספר זה דוקא היה לפני מהרי"ץ, כי כידוע ניתן למצוא עוד העתקים של פירוש המשנה כת"י עם הערה זו, כמו הרבה הערות המופיעות במקביל בכמה וכמה ספרים. והגהה זו מצאתי בעוד כת"י (כת"י ברלין מס' 574, בספה"ל מס' 1793) של פירוש המשנה הנ"ל שם בגליון [ומצורת הכתב יתכן שהגהה זו בכתובת מהרי"ץ עצמו], וגם שם בפנים גרס 'נברשת'. אך הער בגליון שם בכתובה קדומה בזה"ל, במסכת נדרים נימברשת בלסאן יונאן והי אלביצה אלמטבוך פי אלרמאד. עכ"ל [ותרגומו: במסכת נדרים נימברשת בלשון יווני, והיא הביצה המבושלת באפר]. וראה הערת הר"י קאפח שם (הערה 23).

מ מן הסתם, זהו ספר רפואה.

מא וכן כתב רבינו בפירושו למשנה (נדרים פ"ו מ"א) גבי ביצת טרמיטא בזה"ל, וביצת טרמיטא, ביצה מבושלת במים חמין, ונזהרין בה מאד שלא תקפה, והיא שקורין אותה הרופאים "נימברשת". עכ"ל.

מגלק אלחדיקה. ואכשפה מן באב גוף. ווהרמב"ם פירש, שער הגינה. ועיין עליו ערך גוף (לעיל).

אות ד'

(ערך דבש).

דבש. מערוף. קאלו מנה הדובשין והאסקריטין, עגין יעגן באלעסל ויקלא כאלזלאביא. [ת': ידוע. מזה אמרו (חלה פ"א מ"ד) הדובשין והאסקריטין, עיסה הנלושה בדבש ומטוגנת כמו הזלאביה].

בדבשתו, רמב"ם הלכות שבת פרק כ' (ה"י). ולשון פסוק הוא, ועל דבשת גמלים (ישעיה ל', [ו]), והיא חטוטרת הגמל הרכה. רד"ק. והוא "סנאם אלגמל", עיין ו' גנאח ערך דבש. והיא החטוטרת, כמו שתרגם יונתן (ישעיה שם).

(ערך חדש: דוד).

דוד.

דוד. דסת או כפה, נחאס או סלה. ובאלגאמע, דודים, סלאת. מ"ב ו' גנאח ע"ס. [ת': דוד או קופה, נחושת או סל. וברבים, דודים, סלים. ו' גנאח ע"ה].

(ערך חדש: די).

די.

די. עד בלי די. בלא מקדאר. ומן דאלך, די דיו דיה, כפאיה. ו' גנאח ע"ס. [ת': בלא שיעור. ומזה, דימ"ג דיו דיה, מספיק. בן גנאח ע"ה (שורש די)].

(ערך דות).

ודות. מבני עלי' וגה אלארץ, כאלמצנע או כאלברכה ונחוהמא. [ת': ודות, בנוי על פני הארץ, כמו בית מלאכה או כמו בריכה ודומיהן].

מב נראה שצ"ל סלאל, שזהו לשון רבים של סל. כמו שתרגם רס"ג בתיבות (בראשית מ', ט"ז) 'סלי חורי', סלאל חוארי.

מג לכאורה נראה שכוונתו ל'די' בניקוד פתח, אך אפשר שכוונתו גם ל'די' בצירי.

וכן הוא בגמ' בפרק המוכר (בבא בתרא דף סד.), דבור בחפירה ודות בבנין. ופירש רש"י (שם ד"ה בבנין) [דות], בנין תוך החפירה. וכן פירש בפרק המוצא תפלין (עירובין דף קב:). ובפרק ראווה (ראש השנה דף כז.) פירש, דות, בנין עלמ"ד הקרקע. וכן פירש רעב"רמ"ה (פ"ח) [פ"ה] (מ"ו) דכלים. מ"י ועיין רמב"ם פ"ה (מ"ו) וי"א (מ"ט) מאהלות.

(ערך דינר.)

פאדא זנה' אלדינר, מנהא דרהם ורבע באלתקריב. וקד קאלו פי מכאן סלע, ויך שני שקלים. מתל קולהם פי עדיות, הפורט סלע בשקל כסף ובשקל מעות, פצאר אלסלע שני שקלים. ות': ובכן, משקל הדינר, מהם דרהם ורבע בקירוב. וכבר מצאנו מקום שאמרו סלע, במקום שני שקלים. כגון אמרם בעדיות (פ"א מ"ט), הפורט סלע [וכו'] בשקל כסף ובשקל מעות, נמצא הסלע שני שקלים.

ומתל דאלך איצא פי (פ"ד) [פ"ג] דנדריים ות': וכגון זה גם בפ"ג מנדריים (מ"א), בענין נדרי זירוזין. וכך פירש הרמב"ם שם ורע"ו, שהשקל האמור שם הוא חצי סלע.

(ערך דרגש.)

דרגש. יושבין על הדרגש (נדריים דף נו.). **הו סריר סגיר, שבה כרסי מרתפע.** [ות': היא מטה קטנה, כעין כסא גבוה.] **תרגום** (יחזקאל כ"ג, מ"א) **וישבת על מטה כבודה, ורמת מ"י על דרגושין.**
והו אכבר מן אלספסל. [ות': והוא גדול מהספסל.]

אות ה'

(ערך הבאי.)

הבאי. דברה תורה לשון הבאי (תמיד דף כט.). **יריד בה, אגיא פי דלך אלקול, תעצים לאמרה ותשניע פיה, ודלך פי מתל ערים**

מד ולא תוך הקרקע.

מה רבינו עובדיה ברטנורא. אמנם בדרך כלל דרכו לציינו רע"ו.

מו וכן פירש גם בבבא בתרא פ"ד מ"ב.

מז אמנם נוסח התרגום אצלינו בכת"י ובדפוסים, ורמית דרגשין. אך הענין אחד.

[גדולות] ובצורות בשמים, פהו תגאיי פי דפעהא ומנעתהא וכו'.

[ת': כוונתו, הגזמה באותו המאמר, העצמת הדבר והזרות בו, וזה כמו ערים

[גדולות] ובצורות בשמים, היא ההגזמה בגובהן וחסינותן וכו'.]

נדירים פ"ג (מ"ב), נדרי הבאי, גוזמא ושפת יתר, והוא בעצמו יודע שלא היה כך (רע"ו). והרמ"ע^{מט} בתשובה ע"ג כתב, דהוא ר"ת הנה ברכו את ה'. ואמת הוא, כי מרגלא בפומייהו דרבנן לומר זה כשרואים דברים נפלאים. ובזה אתי שפיר האי דנקט תנא הכאי (נדירים פ"ג מ"ב) יוצאי מצרים דהוי כעין טובה, ונחש דהוי כעין רע, לרמוז אגב אורחיה דחייב לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה. ותי"ט כתב פירושם אחרים (הון עשיר ז"ל). וסמ"ג לאוין רמ"ב פירש בשם רבינו יעקב, שהוא לשון המקרא 'מה הבמה אשר אתם הַבְּאִים שם' (יחזקאל כ', כ"ט), ותרגם יונתן 'הבאים' משתטן^{נא} עכ"ל.

(ערך הלם).

אין עושין הלמי בשבת (שבת פ"ד מ"ב). קאלו פי שרחה, מי מלח עזים. ודלך, מא לא ימכן אכלה ולא יצלח ללאכל, והו מקדאר מה תעום עליה אלביצה לשדה מלוחתה. [ת': אמרו בפירושו, מי מלח עזים. וזה, מה שלא יתכן לאוכלו ולא ראוי למאכל, והוא שיעור מה שתצוף עליהם הביצה לחוץ מליחותם.]

ופי "שרח אלא לפאץ" קאל, אדי כלט אלמא ואלמלח, פאן כאן מקדאר קליל סמי מי מלח, ואן כאן מקדאר כתיר סמי הילמי. וכזא שרח רבינו בשבת פרק י"ד. [ת': וב"ביאור המלים" אמר, כשמערבין

מח וראה שם להרמב"ם (מ"א).

מט מכאן ואילך, לא מופיע בהעתק. ולא מפני שהמשך הגדה זו הוסיפה מהרי"ץ לאחר זמן, שהרי העתק זה נכתב עשרות שנים לאחר פטירת מהרי"ץ. ולא ידעתי אם כן מדוע השמיט זאת.

נ זה לשון הרב הון עשיר בפירושו שם למשנה, לכן כתב 'הכא'. ומהרי"ץ כאן העתיק לשונו שם.

נא כנראה זו היא גירסתם, ומהרי"ץ מעתיק לשונו. אמנם לפנינו בתרגום, 'אתן לאשתטאה תמן'. אך הענין אחד.

המים והמלח, אם היה כמות מועטת נקרא מי מלח, ואם היה כמות מרובה נקרא הילמי. וכן פירש רבינו בשבת פרק י"ד (מ"ב).

(ערך הרדופני.)

הרדופני. וכו'. והו מין אלסמום אלקתאלה ללחיואן, ולא יאדי אלאנסאן. וענה קאל פי אלחיבור אכלה סם שהורג את הבהמה. [ת': והוא ממיני הסמים ההורגים את החיות, ולא יזיקו לבני אדם. ועליו אמר בחיבור (הלכות שחיטה פ"י ה"ח) אכלה סם שהורג את הבהמה]. והוא לענה (פר"ח סימן ס'). והוא אלחנצל, עיין ערך לענה.יב

(ערך הוץ.)

הוץ. הפותל חבלים מן ההוצין (הלכות שבת פ"י ה"ח). **כוץ אלגריד.** **וקד תקדם פי באב דקל.** [ת': עלי החירות [של דקל]. וכבר קדם בערך דקל].

ופי "שרח אלאלפאץ" קאל, הוא אלעזף. [ת': וב"ביאור המלים" אמר, שהוא "אלעזף"].

אות ו'

(ערך ותק.)

ותק. תלמיד ותיק (עירובין דף יג:). **מחתרו חריץ.** [ת': זריז ושקדן]. **מפרק הרים** (מלכים"א י"ט, י"א), תרגומו מותיק טוריא.יג

אות ז'

(ערך זבר.)

פצח, אן כל שי הו גיר כאמל פי נועייתה, ולא מסתחסן פי

נב ובמדרש הגדול (במדבר ה', י"ח) כתוב בזה"ל, מי המרים, שצריך ליתן לתוכן דבר מר, כגון לענה וכיוצא בה. דאמר קרא 'מי המרים', שמרים כגד. עכ"ל. ובספר המרגלית על המדרש הגדול שם (המופיע בגליונותיו בכת"י), על תיבת 'כגד' כתב – פירוש אלחנצל. וראה עוד ספר זכרון "שערי שלמה" (עמוד צ"ט).

נג לפנינו [גם בכת"י וגם בדפוסים] התרגום 'מפרקין טוריא'. וצ"ע.

מענאה, והו נאקץ פי מה יראד מנה מן אלמנאפע, יסמי זיבורית, ולא יערף לה אשתקאק וכו'. [ות': נתברר, שכל דבר שהוא חסר השלימות במינו, ולא מטיב בעניינו, והוא חסר תועלת מהנדרש ממנו, נקרא זיבורית, ולא ידוע לה גזרה וכו'.]

יש גורסים זרובובית, ומפרשים דנגזר מן (סוטה דף יב:) אשתרובובי אשתרוב, דזי"ן ושי"ן מתחלפים, כמו מנעל של זרב (כלאים פ"ט מ"ז) כמו שרב, וכמו יזורבו (איוב ו', י"ז) מלשון שרב ושמש. כמו כן זרובובית, על שרובב הדבר הנוסף ומתרבה. עיין תי"ט פ"י דמקואות (מ"א). ועיין בערך זרב.

(ערך זחל).

מוזחלה. מכאן מדחרג, ינזל עליה אלמא, מתל מדרון, משתק מן זוחלי עפר. [ות': מקום משופע, יורדים בו המים, כמו מדרון, נגזר מן (דברים ל"ב, כ"ד) זוחלי עפר.]

זוחלי עפר, אלחיות אלדי תנגר עלא בטונהא כאלחנשאן, אסנדו דאלך איצא, לקולה עם חמת זוחלי עפר. ודאלך לאחתראק אלסם פיהן, ינגדין עלי' אלארץ ליברדין. הדא לאלאקדמון ע"ס. [ות': זוחלי עפר, החיות הנגררות על בטניהן כנחשים, הסמיכו כמו כן, כנאמר (דברים שם) עם חמת זוחלי עפר. וזאת, כי מפני בעירת הסם שבהם, זוחלים הם על הארץ להתקרר. זה לקדמונים ע"ה.]

(ערך זלף).

הזולף מים מן המעין בידו (הלכות פרה אדומה פ"ו ה"ח). הזולף מן הבור (טהרות פ"י מ"ז). יספא מנה אלמא או אלכמר או אלזית. [ות': שואב ממנו את המים או היין או השמן.]

זולף וגומר (מועד קטן פרק (שואל) [מי שהפך] (דף יא:)), הו אן יגרף אליין או אלזית, חתא יכמאל אלגרף [ות': הוא שיגרופ היין או השמן, עד שישלים הגריפה]. (רבינו משה).^{יג} ועיין רש"י שם (מועד קטן שם, ד"ה זולף וגומר כדרכו).

נד כן משמע מפירוש רבינו הרמב"ם שם, גבי תיבת 'זולף'. ולזה נתכוון מהרי"ץ כאן. אך לא העלה מפירוש רבינו כאן לתיבת 'וגומר' שמשמעה שונה, כי אין לה ענין לערך זולף.

(ערך זמם).

**פִּיךְ זֹמֶם מִגֵּאנֶס לֹא־עֲרֵבִי, אֲלֵדִי יִסְמוּ אֶל־רִבְאֵט זִמָּאם וְאֵלֶּשִׁי
אֶל־מִרְבוּט מִזְמוּם.** [ת': הַזֹּמֶם מִקְבִּיל לַלִּשׁוֹן הָעֲרָבִי, הַקּוּרָאִים לְקִשְׁר
"זִמָּאם" וְלִדְבַר הַנִּקְשֵׁר "מִזְמוּם".]

מִתְכַּד [ת': נִגְזֹר.] מִן זִמְמוֹ אֶל תַּפְקָה. תִּלִּים ק"מ (פסוק ט'). רִמְב"ם
(פ"ח) [פ"ט] דִּתְרוּמוֹת (מ"ג).

(ערך זרב).

מִנְעַל שֶׁל זֶרֶב (כִּלְאִים פ"ט מ"ז). וְכוּ'. שֶׁרָח אֶל־מִשְׁנָה, פֶּרֶאשָׁה תַּךְ
תַּחַת אֶלְכָּהּ, יִמְשִׁי בִּהְיָ עֹנֵד מֵא יִקְלַע אֶלְכָּהּ, עֲלֵי אֶלְפֶּרֶשׁ
וְאֶלְטֶרֶשׁ וְנִחוּהָ, לֹא־נִהְיָ נִצִּיפָהּ, לִכְוֹנָהּ פִּי בִּאֲטֻנָּהּ אֶלְכָּהּ פֶּלֶא
יִצְלָהּ טִין וְלֹא תִרָאֵב. [ת': וּפִירוּשׁ הַמִּשְׁנָה, כִּמְיִן מִנְעַל מִסְמֶרְטוּטִים
הַשָּׁמַיִם אוֹתוֹ תַּחַת הַסַּנְדֵּל [מִבְּפָנִים], לִלְכֹּת בּוֹ בַּעַת שִׁיחְלוּץ הַסַּנְדֵּל, עַל
הַמִּצְעוֹת וְהַמִּרְבָּדִים וְדוּמִיָּהֶם, לִפִּי שֶׁהֵם נִקְיִים, מִפְּנֵי הִיּוֹתָם תּוֹךְ הַסַּנְדֵּל וְלֹא
הִגִּיעַם טִיט אוֹ עֶפֶר.]

וְסִמִּיית זֶרֶב, כֹּוֹנָהּ תִּסְכֵּן (אֶלְכָּהּ) [אֶלְרָגֶל], י' [ת': וְנִקְרָאת זֶרֶב, לִהְיוֹתָהּ
מִחֲמַמַּת הָרָגֶל.] מִן יִזְוֹרְבוּ נִצְמַתוֹ בִּאִיּוֹב (ו', י"ז) (רע"ו). וְ' גִּנְאָח פִּסְרָהּ,
אֶלְתִּבְרִיד, פִּי בִּאֵב זֶרֶב, אִכְשָׁפָה תָם. וְעִיין בִּאֵב זֶרֶב לַעִיל. [ת': וְכֵן
גִּנְאָח פִּתְרָהּ, הַקְרִירוֹת, בַּעֲרֵךְ זֶרֶב, עִיין שֵׁם. וְעִיין עֲרֵךְ זֶרֶב לַעִיל.]

אות ח'

(ערך חלל).

הִיו צִרּוֹרוֹת מִתַּחֲלָחִין בְּתוֹכּוֹ (מִקּוּוֹת פ"ד מ"ג). שֶׁרָח אֶל־מִשְׁנָה,

נָה כֵּן הִגִּירְסָא בְּכַת"י שֶׁלְּפָנֵינוּ [עַם הַגְּהוֹת מִהֲרִי"ץ]. וְכֵן מִצָּאֵנִי בַּעֲדֵי שְׁלֹשָׁה הַעֲתָקִים
יִשְׁנִים שֶׁל "אֶלְמֶרֶשֶׁד אֶלְכָּאִי" מִתִּימָן. וּבִנְסוּחַת מִהֲדוֹרֵת הָרֵב טוֹלְדָאֵנוּ וְשִׁי, כְּתוּב 'פִּי
תַּחַת אֶלְכָּהּ'. אֶךְ הִגִּירְסָא שֶׁלְּפָנֵינוּ בְּכַת"י, נִרְאֶה שֶׁהִיא הַנִּכּוֹנָה, וְהַיּוֹתֵר בְּרוּרָה. וְכִפִּי שֶׁכֵּן
מִשְׁמַע מִדְּבַרֵּי רַבִּי תַנְחוּם לַעִיל בַּעֲרֵךְ "זֶרֶב", שֶׁשֵּׁם בִּיאָר שֶׁמִּדּוּבֵר בְּמִין גֶּרֶב אֲשֶׁר תּוֹךְ
הַנֶּעַל וְלֹא מִבְּחוּץ לַנֶּעַל. אֶךְ מִמִּשְׁמַעוֹת גִּירְסָא הָרֵב טוֹלְדָאֵנוּ, מִשְׁמַע שְׁנוֹתָן אֵלּוֹ
הַסְמֶרְטוּטִים תַּחַת הַסַּנְדֵּל מִבְּחוּץ וְלֹא מִבְּפָנִים, וְזֶה אֵינוֹ מוֹבֵן אִיךְ נִשְׁאָר נִקִּי. וְשִׁמָּא
בְּמִהֲדוּרָא הָרֵאשׁוֹנָה גֵּרֶס כֵּאֵן רַבִּי תַנְחוּם 'תַּחַת', וּבְמִהֲדוּרָא שְׁנִיָּה תִּיקֵן וְגֵרֶס 'בִּאֲטֻן'.

נִו כֵּן יֵשׁ לַהֲגִיָּה כֵּאֵן. שֶׁכֵּן פִּירֵשׁ שֵׁם רַע"ו, שֶׁמִּחֲמַמַּת אֶת הָרָגֶל וְלֹא אֶת הַסַּנְדֵּל.

תתדחרג ותחל פיה, יעני אלמקוה. [ת': פירוש המשנה, מתגלגלים ושוכנים בו, כלומר המקוה.]¹

ורב מא יכון מן דאלך מעני' מיחל ושותה (פ"ז דדמאי [מ"ד]), והו
אלתכלכל ואלתראכי לאלין באלמא אלדי ימזגה בה, עלי' מא
שרחה רבינו תם ז"ל.² [ת': ואולי יהיה מענין זה 'מיחל ושותה', והוא
הרפיון וההחלשה³ לין במים אשר ימזגו אותו בהם, לפי מה שביאר זאת
רבינו תם ז"ל.] ועיין שרש תחל.

(שם.)

וקול אלמשנה, החליל חמשה ושה, ואיצ' והחליל מכה לפניהם.
הו איצ' אלה מן אלת אלמוסיקיה אלמטרבה אלמפרחה
אלבאסטה לאלנפס, והי אלמעלומה באלמזמאר. [ת': ודברי המשנה
(סוכה פ"ה מ"א) החליל חמשה ושה, וכן (ביכורים פ"ג מ"ג) והחליל מכה
לפניהם. הוא גם כן כלי מכלי המוסיקה הנעימה המשמחת והמשעשעת
את הנפש, והיא הידועה בשם "אלמזמאר".]

והוא האבוב. וקרי ליה חליל, דחלי קליה, פירש רש"י (ערכין דף י': ד"ה
דחלי קליה) מתוק קולו לשמוע (תי"ט פ"ב דערכין [מ"ג]).

(ערך חלק.)

מחליקין בתאנים ובענבים שלטבל (מעשות פ"א מ"ח). **מסח ותנעים,**

נז לא הבנתי כוונתו. שהרי לא מדובר במקוה עצמו. אלא בצינור המוביל מים למקוה,
ויש באותו צינור גומה, בשביל שירדו כל האבנים הקטנות שבמים אל תוך זו הגומה,
והמים הנכנסים למקוה יהיו נקיים. ואותה גומה שהיא בית קיבול, מחשיבה את הצינור
עצמו ככלי, לענין המים העוברים בו הנקראים כעת מים שאובים הפסולים למקוה. ושם
במשנה דנים מה מבטל את אותה גומה, כדי שלא ייחשב זה הצינור ככלי לענין מים
שאובים. ועל זה אמרו שם במשנה, שאלו הצרורות המתחלחלים לתוכו – לתוך אותה
גומה, אינם מבטלים אותה מלהיות בית קיבול, כיון שאינם קבועים בה אלא נדים
בתוכה, ועיין עוד שם במשנה. ואם כוונתו לומר ש'בתוכו' היינו במקוה, זה אינו, אלא
בתוך אותו בית קיבול [דהיינו הגומה] שבצינור המוביל מים למקוה. ושם כוונתו לענין
אחר, ואיני יודע.

נח ראה תוספות בעירובין דף לו. ד"ה מיחל.

נט דהיינו המהילה.

ואלגמיע מן מעני איש חלק. [ת': מריחה וריכוך, והכל מענין (בראשית כ"ז, י"א) איש חלק.]

ומן דאלך קאלו [ת': ומזה אמרו.] פ"ב דערכין (מ"ג), ולא היה מחליק אלא באבוב יחידי. ועיין רע"ו ותי"ט.

(ערך חמם.)

חמם. מחימין חמין (יומא פ"ג מ"ה). **יסכנו אלשי, וחקה מחמין. פעווצו אלשדה בסאכן לייך, לא שיחמו באלתשדי.** [ת': יחממו^ס הדבר, ומשפטו 'מחמין'. החליפו הדגש בנח קל, ס^א לא שיחמו בדגש.]

והו נץ אלפסוק [ת': והוא לשון הפסוק.] 'כולם יחמו כתנור'. הושע ז' (פסוק ז').

(ערך חדש: חס.)

חס.

חס ושלוש (עדיית פ"ה מ"ו). כתב הרא"ם פרשת מקץ (בראשית מ"ד, ז'), והרבה ח"ו יש בגמרא. ופירוש, רחמים ושלוש יבואו עלינו מן השם, שלא יביאנו למכשול זה. עכ"ל.

(ערך חצב.)

ומעניי אכר [ת': וענין אחר], **המצר והחצב שמחתכין** (נ"א: שמתחמין) **בו התחומין. בנאיה שבה אלעמוד אלקאים, האגזה בין אלאראצי אלמקסומה, לתך עלאמה לאצחאב אלארץ.** [ת': בנין דומה לעמוד העומד, המבדיל בין האדמות המחולקות, להיות סימן לבעלי האדמה.]

וצ"ע על הרב המחבר ז"ל שמפרש שהוא בנין, וכמו שכתב קודם זה ומעניי אכר. ואינו, כי אם מענין הראשון, שהוא עשב או אילן שבו תיחם יהושע את הארץ. גם לשון רמב"ם פ"א מזכיה (ה"י) שהוא לשון המועתק כאן, מורה כן, שכתב שמתחמין בו התחומין. וגם רשב"ם [בבא בתרא] דף נ"ה ע"א. וצ"ע על הרב.

ס שתי תיבות אלו, נשמטו בתרגום של הרב טולדאנו.

סא שאמרו 'מחמין' והמ"ם השניה רפה, ולא אמרו 'מחמין' שאז המ"ם השניה דגושה. ובדומה לזה, כן כתב רבי תנחום לעיל בערך "גמם" גבי הנאמר 'אין מזהמין את הנטיעות ולא מגימין', דתיבת 'מגימין' החליפו הדגש בנח קל ולא אמרו 'מגימין', עיי"ש.

(ערך חדש: חצין).

חצין.

חצין החרשים, פרק כ"ה מ[הלכות] שבת (ה"ט). אלפאס ונחוח. [ות': הקרדום ודומיו] וקיל, ממשק אלנגארין. [ות': ויש אומרים, מעצד הנגרים] תרגום (ירמיה י', ג') במעצד, בחצינא (שרח אלאלפאץ).^{סב}

(ערך חדש: חרף).

חרף.

חרף. הרי את חרופתי (פ"ג מהלכות אישות [ה"ו]). הלא מא ידל אלא עלי' מעני' קידושין, שנאמר 'נחרפת לאיש', פלדאלך צארה' מקודשת. ורבי לוי בן גרשון (ויקרא שם) קאל, אן תלך אללפצה משתקה מן גזרת חרפה, אלדי אלמעני פיהא אלתואט ואלאנכצאע תחתה. [ות': זה אינו מורה אלא על ענין קידושין, שנאמר 'נחרפת לאיש' (ויקרא י"ט, כ'), על כן נעשית מקודשת. ורבי לוי בן גרשון אמר, שזאת המלה, נגזרת מגזרת חרפה, שעניינה הכבישה והשפלות תחתיו]. ובספר איוב סימן כ"ז (פסוק ו') בפסוק 'יחרף לבבי' פירש, יטה, ומזה הענין שפחה נחרפת לאיש, ר"ל שהיא נוטה מצד עבדות לצד חירות, כמו שזכר הרב מורה צדק עכ"ל.

(ערך חדש: חתן).

חתן.

חתן. מן מעני' אלמצאהרה ואלמואכאה, קאל וגם אתם תתחתנו בחית היער. הכדא וגדת לאלאקדמון ע"ס. ורד"ק יקול, אן דאלך אסם מנסוב למן בדע פי עמל מצוה, כקולה חתן דמים. [ות': מענין הקירבה והאחוה, אמר וגם אתם תתחתנו בחית היער.^{סג} כך מצאתי לקדמונים]

סב בכל ההעתקים כת"י של "שרח אלאלפאץ" שראיתי, לא כתוב אלא רק 'חצין, אלפאס ונחוח'. ומתיבת 'וקיל' ואילך, לא מופיע שם, גם לא בערך מעצד. אך רק בהעתק אחד כת"י (ספריית ביהמ"ל ניו יורק מס' 2893, בספה"ל 31731), מצאתי שנוסף ערך חדש בזה"ל, חצין החרשין, ממשק אלנגארין, תר' במעצד, ידי נגר בחצינא. ע"כ. וזהו הלשון שהעלה כאן מהרי"ץ, אלא שאיחד שני ערכים אלו כאחד. או אפשר, שבהעתק כת"י שהיה לפניו, היה ערך נוסף זה כהמשך לערך הקודם ולא ערך בפני עצמו.

סג אין פסוק כזה במקרא. אמנם ראיתי במדרש הביאור (סוף פרשת ואתחנן) שדיבר בענין

ע"ה. ורד"ק אומר, שזהו שם מיוחד למי שהתחיל בעשיית מצוה, כאמרו 'חתן דמים'.^{סד}

אות ט'

(ערך טבל).

ואמי' דמאי, פהו אלשי אלמשכוך פי אמרה הל אכרג מנה מעשרות אם לא, פחתאג אן יסאל ויסתקצא ענה. ולדלך קאלו אן תקדירה, דא מאי. יענו, אי שי הוא הדא, מצלוח או גיר מצלוח. [ת': אבל דמאי, הוא הדבר המסופק במהותו האם הוציאו ממנו מעשרות אם לא, לכן צריך לשאול ולברר עליו. ולזאת אמרו שעניינו, דא מאי. כלומר, איזה דבר הוא זה, מתוקן או לא מתוקן.]

חלת דמאי, היא חלה שהורמה מתבואה של דמאי, שלקח תבואה מעם הארץ וטחנה ואפאה והפריש ממנה חלה, ואותה חלה אסורה באכילה אף לכהן, עד שיפריש ממנה מעשר ותרומת מעשר כדין דמאי. הר"ש פ"ד דחלה (מ"ו).^{סה}

ומעני' אכר ות': וענין אחר, טי טבלה שיש לה לזביז (כלים פ"ב מ"ז), טבלה מרובעת (עירובין פ"ד מ"ח), מנער את הטבלה (שבת דף קכ:). קד שרח פי באב אסקטל, אן מענא דאלך טבילה, והי לפצה ערבייה משהורה. ורבינו שרח פי כ"א שבת, לוח כביר תגעל עליה אלמאידה, לתסקט עליה אלפתת. ופי ג' מועד קאל, טבלא ואסקוטלא וקנון, הי אואני כספר אלגלוד ואואני אלכזראן. טבליות,

זה ואף הוא העלה פסוק כעין זה 'ועם חית השדה יחתן', אך אין פסוק כזה במקרא.

סד אמנם לא מצאתי לרד"ק שאמר כן בפירושו. אך ראיתי לרד"ק בשורשים (שורש חתן) שכתב בזה"ל, כי חתן דמים אתה לי, נראה מסברא, כי כמו שהיו קוראים לאדם ביום חופתו חתן, כך היו קוראים לתינוק ביום המולדו חתן. כי עקר מלת חתן, הוא ענין התחדשות השמחה. וכמו שתתחדש השמחה ביום החופה, כן תתחדש השמחה ביום המילה. עכ"ל. וכנראה נתכוון מהרי"ץ באמרו 'התחלה עשיית המצוה', למה שאמר הרד"ק 'התחדשות השמחה', דאין זו אלא שמחה של מצוה, מצות הנישואין או המילה. אמנם יתכן שהיה למהרי"ץ מקור אחר ממנו.

סה ועיין שם תוספות יום טוב.

סו תוספת ממהרי"ץ על ערך זה.

גמע טבלא. [ת': כבר פירש בערך אסקטן, שזהו ענין "טבילה"^ס והיא מלה ערבית ידועה. ורבינו פירש בפרק כ"א שבת (מ"ג), לוח גדול ששמים עליו את השולחן, שיפלו עליו הפירורים. ובפ"ג מועד קטן (מ"ז) אמר, טבלה ואסקוטלה וקנון, הם כלים כשטיחי העור וכלי השעם. טבליות, רבים [של] טבלא.]

(ערך טנף.)

טנף. מבואות המטונפות (ברכות דף כד:), **וסכה קדרה.** [ת': לכלוך וזוהמא.] **איככה אטנפם** (שיר השירים ה', ג'). **ואסם אלוסך ואלקדר, טינוף.** [ת': ושם הלכלוך והזוהמא, טינוף.]

ובפ"ג דבכורות (מ"א), סימן הולד בבהמה דקה, טינוף. פירוש, אבעבועות של דם שפולטת הבהמה. עיין רע"ו. וכדמפרש לה שמזאל שם דף כ"א ע"ב.

(ערך טפס.)

ואמא^ס טופסי הגט, פיגוז אן יכתב בהא נסך, ותבקא מואצע **הזה אלארבעה כאליה, אדי אחתאגו פי וקת מא לטלאק שכץ** **פיכתבו. הדי אלמסמי' תורף, עלי' אסם אלשכץ אלמעייין. פצאר,** **אלאמור אלתי אצל פיה תסמי' תורף, ואלאמור אלמצאפה תסמי' טופס.** [ת': אבל טופסי הגט, מותר לכתוב בהם נוסח, וישאר מקומות אלו הארבעה [הנ"ל] פנויים, אם יצטרכו באיזה זמן לגירושי אדם, יכתבו. זהו הנקרא תורף, [הנכתב] על שם האדם הידוע. ובכן, הדברים שהם עיקר בו נקראים תורף, והדברים הנספחים [להם] נקראים טופס.]

ודאלך משתק מן קולהם, אם היתה במקום התורפה יניחנה במקום המוצנע. פלפצה' תורפה, הי צד לפצה' מוצנע, ומענאהא אלמוצע אלמכשוף אלמבאח. פלעל שם האיש ושם האשה, יכשף אלגט למן עמל, פסמי תורף מן דאלך אלאשתקאק. לאן לו לשם האיש ושם האשה, לשם אכתשף למא עמל. [ת': וזה נגזר מאמרם (תרומות פ"ח מ"ח) אם היתה במקום התורפה יניחנה במקום המוצנע. מלת תורפה, היא

סז הניקוד מאתי.

סח במהדורת הרב טולדאנו, נשמטה כאן במקור [וכן בתרגום] כמעט שורה שלימה עד תיבה זו, כולל זו התיבה.

היפך מלת מוצנע, ועניינה המקום הגלוי המורשה. ושמא שם האיש ושם האשה, מגלה הגט למי נעשה, ולכן נקרא תורף מזו הגזרה. כי לולא שם האיש ושם האשה, לא ידוע למי נעשה.]

(עור טרף.)

טרף. אלטירוף ענדהם, אכתלאט ואצטראב ותטריב וצרב, משתק מן טרפה אלתי היא מצרובה מן חיואן, מן מעני' כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו. פקאלו, שלא תיטרף דעתו, אי כי לא יכתלט דהנה ויתשוש עקלה.^{סט} [ת': הטירוף אצלם, הוא בלבול ורעדה והתרגשות והכאה, נגזר מן טרפה אשר היא מוכאת על ידי חיה, מענין (הושע ו', א') כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו. אמרו (סנהדרין דף פט:) שלא תיטרף דעתו, כלומר כדי שלא תתבלבל דעתו וישתבש שכלו.]

יודע אני שהוא מטורף (ברכות פ"ה מ"ה). נץ רבינו שרח דאלך, הנא, תלאף. והו מן לגה' טירוף אלמתקדם פיה אלקול לא יענה אמן מפני הטירוף, אלדי' הו אלנסיאן. לאן אלנסיאן אנמא הו תלאף אלשיי מן אלקווה אלחאפצייה. [ת': לשון רבינו בפירוש זה, (מטורף) האמור כאן, עניינו איבוד. והוא מלשון טירוף הנאמר לעיל (שם מ"ד) לא יענה אמן מפני הטירוף, שהיא השכחה. לפי שהשכחה אינה אלא איבוד הדבר מכח הזכרון.]

אות י'

(עור ירד.)

ירד. יריד שלגוים (עירובין דף מז.). הוא אלבאזאר, אעני יום אלסוק אלמערופ פי מוצע מעיין, תגתמע אליה אלתגאר מן אלנאס לאלביע ואלשרא.^ט [ת': הוא "אלבאזאר", כלומר יום השוק הידוע במקומות קבועים, נאספים לשם הסוחרים מבני אדם למקח וממכר.]

וסמי בדאלך, כונה מוצע אלמחאט, יעני חית מא תחט אלקואפל, ויקאל לה מטרח (הכזא פסרו ע"ס פי שרח עלא רבינו ע"ה). [ת': וקראוהו

^{סט} במהדורת הרב טולדאנו, 'עקרב' (במקור ובתרגום). כנראה היה לפנינו נוסח משובש. ולפנינו 'עקלה', והוא פשוט.

כן, היותו מקום החניה, כלומר כל מקום חניית השיירות, ויכנוהו מקום. כך פירשו ע"ה בפירושם על רבינו ע"ה.^ע

אות כ'

(ערך כבש.)

זיתי כבש וזיתי שמן (תרומות פ"ב מ"ו). **אלזיתון אלדי לא יצלח אלא ללכבס, הו זיתי כבש. ואלדי יעצר מנה אלזית, זיתי שמן.**
[ת': הזתים שאינם ראויים אלא לכבישה, הם [הנקראים] זיתי כבש. ואשר עוצרים מהם השמן, [נקראים] זיתי שמן.]

ומן דאלך [ת': ומענין זה], אבל מכבשין את האפר שבה[ן], הלכות שביתת יום טוב פ"ג (ה"י), והו אלכבס ואלמואטאה.^{עא} [ת': והוא הדחיסה והכבישה.]

(שם.)

ומעני' אכר פי מקוות, מפני הכבישה, אלטריק אלמסלוכה.
[ת': וענין אחר במקוות (פ"ח מ"א), מפני הכבישה,^{עב} הדרך הסלולה.]
במסלה נעלה (במדבר כ', י"ט), **תרגומה באורח כבישא.**

ומן דאלך, סמ"י אלמוצע אלדי יטלעון מנה אלא אלמזבח, כבש [ת': ומענין זה, נקרא המקום שממנו עולין אל המזבח, כבש.] (רשב"ץ בספר יבין שמועה).^{עג}

ע כן מצאתי לרבי זכריה הרופא ז"ל [עדיין בכת"י], שפירש כן על דברי רבינו הרמב"ם בהלכות עבודה זרה (פ"ט הי"ד) 'הולכין ליריד שלגוים'. ותיבות 'ויקאל לה מטרח', לא מצאתי שם בפירושו בהעתק כת"י שלפניי, אך יתכן שנמצא כן בהעתק אחר כת"י שהיה לפני מהרי"ץ [שכידוע יש כמה מהדורות לפירושו על הרמב"ם].

עא לא ברור אם נוסף כאן ה"א לבסוף.

עב במקוות שם, הגירסא 'מפני הכבישה', אך הענין אחד. וכן בערוך (ערך כבש) גרס 'מפני הכבישה', ושם כתב בזה"ל, מפני הכבישה, פירוש מפני המסלול של בני אדם וכו'. עכ"ל. וראה עוד מלאכת שלמה (מקוות שם) וגמרא סנהדרין (דף קד.).

עג יתכן שהגהה זו היא לנכד מהרי"ץ או מי ממשפחתו.

(ערך כלל).

ומן הלא אלצל [ת': ומזה השורש], **חתן וכלה**.

ובעץ אלשארחין יקולו, אן מעני' דאלך, שהיא מכלה בעלה. וקיל, אנה למא יקשטו אותה, מן כלילת יופי. [ת': ומקצת המפרשים אומרים, שענין הדבר, שהיא מכלה בעלה. ויש אומרים, שהוא מפני שמקשטין אותה, מן (יחזקאל כ"ז, ג') כלילת יופי.]

(ערך חדש: כלס).

כלס.

כלס. הכליסין. שרח רבינו, נוע מן אלתין [ת': פירש רבינו, מין ממני התאנים]. (פי"א דתרומות [מ"ד]).

(ערך כמה).

כמה. כמהין ופטריות (ברכות דף מ:). **אלכמאה ואלפטר, והי פי אלשאם כתירה משהורה**. [ת': "אלכמאה ואלפטר", והם מצויים לרוב בארץ דמשק^ע ומפורסמים.]

וסמי כמהין, מעא אנהא תצהר עלי' וגה אלארץ וליס להא ערוק תסתגר בהא מיאה' אלארץ, פהי דאים תשתאק אלא אלמיאה כון תסתקים. [ת': ונקראים כמהין, מפני שהם יוצאים על פני הקרקע ואין להם שורשים לשותות בהם מימות הארץ, ולעולם הם מתאזים אל המים כדי להתקיים.] וזה נראה דעת חז"ל במדרש על פסוק (תלים ס"ג, ב') כמה לך בשרי. ועיין מהרי"ט פרשת תולדות.^ע

עד כך תרגם הרב טולידאנו כאן [ומזה רצה להוכיח שם בהקדמתו עמ' ח', שרבי תנחום התגורר תחילה בדמשק ומשם עבר למצרים, עיי"ש]. וכך תרגמתי כאן. אמנם, "אלשאם" הוא גם כינוי לארץ ישראל ולא רק לסוריה [היא דמשק]. כמוכח מהכוזרי (מהדורת הרב קאפח קרית אונו תשס"ה, המאמר הראשון, עמוד ט') שבמקור הערבי נכתב 'ומכתפלהם פי אלתיה ומעטיהם ארץ אלשאם בעד תגויזהם אלים ואלארדן במעגזאת', ותרגומו 'וכלכלם במדבר ונתן להם ארץ ישראל אחר שהעבירם הים והירדן במופתים', ובודאי שם מדובר בארץ ישראל ולא סוריה. וכן עוד שם במקומות רבים, וכן מוכח מעוד ספרים. ולפי זה, יתכן שגם כאן כוונתו לארץ ישראל.

עה יתכן שהגהה זו היא לנכד מהרי"ץ או מי ממשפחתו.

(ערך כמר.)

ומעני' אכר [ת': וענין אחר], **הכומריין** (הלכות עבודה זרה פ"ו ה"ג), **כומרי אדום** (הלכות דעות פ"ג ה"א), **כומרי עבודה זרה** (הלכות עבודה זרה פ"ב ה"ז), **ע' קסא ורהבאן** [ת': נזירים וכומרים]. **מתל** [ת': כמו]. (הושע י', ה') **וכמרי עליו יגילו. ותרגום** (בראשית מ"ז, כ"ב) **רק אדמת הכהנים, ארע כומריא.**

ועלה' דאלך אלאסם, כונהם ילבסון אלאסוד. משתק מן קולה עורנו כתנור נכמרו, אלדי אלמעני' פיה אלסואד. הכדא קאלו אלשארחין ע"ס. ות': וסיבת זה השם, היותם לובשים שחורים. נגזר מאמרו (איכה ה', י') עורנו כתנור נכמרו, שעניינו השחרות. כך אמרו המפרשים ע"ה.^{עז}

(ערך כסא.)

כסא.

אמר^ע אבנר, לא נקרא בית הכסא, אלא בית כסא. לומר לך, שהוא דמיון לכסא שהאדם יושב עליו אם היה גדול וחשוב והכל מכבדין אותו, כך זה בית כסא דמיון לו שהאדם נפנה בו ומקדש עצמו ואין אדם רואהו אלא מתכסה בו, כלומר נסתר בלי ראות. ועוד נקרא כסא, לפי שאין השדים יושבין ומתכבדין אלא בבתי כסיות, ויושבין על הנקב שלו^ע וזהו כסא שלהן. ובשעה שהאדם משתין בו בנקב, ישתוק ולא יוציא קול מפיו או^פ לחישה או ירוק בין רגליו, כי זה בזיון להם ומכין אותו ברוח רעה מהם על שהוציא מפיו דבר מגונה באותיות בשעת הפנאה. ולפיכך נקראת הפנאה,

עז כמובן לפי גירסת ספרי הרמב"ם שאינם מצונזרים. ואף בתלמוד היו מופיעים לשונות כאלו, אלא שהמירו זאת בלשונות אחרים מאימת הצינוזרה.

עז כן פירש הרד"ק במלכים (שני כ"ג, ה') על הפסוק 'זה שבית את הכמרים'.

עח דברי אבנר הללו, מובאים גם בספר עולת שלמה למהר"ר שלמה בדיחי ז"ל (בני ברק תשנ"ד, עמודים קל"ג-קל"ה), פרשת מקץ על הפסוק (מ"א, מ') אתה תהיה על ביתי וגו' רק הכסא אגדל ממך. וכעין זה העלה עוד שם בשם מהר"ר שלום מנצורה ז"ל, עיי"ש. וראה עוד שולי המעיל (סימן א', הערה מ'). ומצורת הכתיבה כאן, נראה שאין זו הגהת מהרי"ץ, אלא אדם אחר.

עט של בית הכסא.

פ בהעתק – אלא. והוא ט"ס.

אל יפנה לדבר זה. והוא אמרם ז"ל, המשמיע קולו בבית הכסא, נחשים ועקרבים מזיקין אותו, אלו המזיקין או באין אלו שבבתי כסיות^{פא} האחרות. וכיון שאתה רואה או המשתטין בכל שעה או הנזוקין, הוא ממעשה זה שאינן שומרין עצמן. ועוד אני אמסור לך אחי, דבר. אם אתה חושש בבית כסא שמא תפגע או תנזק כל ימין מנגע ופגע, אל תכנס [בציצית]^{פב} קשורה או תלויה, ואע"פ שהן התירו ליכנס בהן, יודע לך, לא התירו אלא לשומרי עצמן ביריעה.^{פג} הלכך לא פסק הלכה בדבר זה, אלא יהיב חכמתא לחכימין. ואל תכנס בלי מנעל או סנדל מסומרין, ואל תבוא לבית כסא בבהלה, ואל תרמוס הארץ שלו יתר מדאי, ואל תפרע עצמן מחוץ או מעומד. ובשעה שאתה יוצא, הרחק ד' אמות וברך אשר יצא, ואחר כך אמור כל"ו סונא"י אמונ"ה, שהוא פירוש^{פד} כס"א. ואל תביט אחריו. ואחר כך אמור זה הדבר, הו"ם או"ם רה"ן תשרי"ן תשרי"ן אינ"י בשר"ם היש"א אנצרפו. ואני ערב לך שלא תנזק לעולם, ולא יוכל אדם לעמוד לפניך.^{פה} ואם עמד לפניך, נפל, שהן מפילין אותו על שאתה מכבדן. וזוהי הצוואה שצויתי אותך, אני אבנר בן נר השרוני, ממה שנודע אצלי מחכמת טבעם ומובאם והלוכם ושיחתם ועתם ורגעם. וזה הדבר נסתר, לא קדם בפירושו אלא אני.^{פי}

פא בהעתק – כנסיות. והוא ט"ס.

פב הגהה זו מצאתי גם בגליון עותק ישן של "אלמרשד אלכאפי", ושם נוספה כאן תיבה זו. ופשוט.

פג כך נראה כתוב בכת"י, ברי"ש לא בדל"ת. וכ"ה בהעתק. ויריעה, אפשר שהכוונה כשהציצית עצמה מכוסה בבגד, דהיינו יריעה. ושם היה כתוב לפניו 'בידיעה' בדל"ת [וכפי המופיע בעולת שלמה (שם)]., אלא שחשבה לרי"ש. ואמנם בגליון עותק ישן הנ"ל, נכתב ונוקד 'בִּידִיעָה'.

פד בהעתק הוסיף כאן – ר"ת.

פה בהעתק הוסיף כאן – לעולם.

פו בהעתק נוסף כאן בזה"ל, כל זה נמצא בכתובת מהרי"ץ זצ"ל, העתיקו מכתב מוהר"ר זכריה הצידוני זצוק"ל. עכ"ל. נמצא לדבריו, שזכריה הצידוני הוא אבנר בר נר השרוני. וכידוע, זכריה הצידוני הוא כינוי למה"ר יחיא אלצאהרי ז"ל [וראה עוד מאמר "אופן המרכבה" (מבוא לספר "רכב א-להים" למהר"י ונה) עמוד 37 שם בהערה ד"ה ואגב].

(ערוך כסת.)

כסת. כרים וכסתות (שבת דף קכח:), **"מכד". ושרח אלמשנה כסת, מכדה מסתטילה.** [ת': ופירוש המשנה כסת, כרית מאורכת.]
ויש מפרשים בהיפך. עיין תי"ט מקואות פ"י משנה ב'.

(ערוך כפן.)

כפן. כפניות שלערלה (ערלה פ"א מ"ט). **ערגון אלתמר אוול תכוונה, אלדי יכון דאכל גלאף, והו אלמשהור באלטלע, יסמא כפניות.** [ת': עיקרי התמרים בתחלת צמיחתם, אשר הם תוך נרתיק, והם ידועים בשם "אלטלע", ונקראים כפניות.]
ופי [אלשרח] אלעדאני, תמאר גאץ.^{פז} [ת': ובפירוש העדני, פירות לא ידועים.]

(ערוך כפש.)

כפשה^{פח} זקן זר (חלה פ"ב מ"ה), **אכשפה פי באב קפש.** [ת': עיין בערך קפש.] **חמת וכפישא** (חולין דף קז.). **חויץ יעמל מן גלד, שבה אלדי יך מע אלמסאפרין יסקו בהא דואבהם, ומע אלאמרא ואלאגנאד יסכבו פיה אלמא פי אלמנזלה אלתי ינזלו בהא.** [ת': מקוה מים עשוי מעור, כמו זה שעם הנוסעים המשקים בו בהמותיהם, ועם השרים והחיילים היוצקים ממנו מים בחנייה אשר הם חונים בה.]
ומנחתה בכפישה, הי אניה כאלגפנה מן חגאר. הכדא קאל רבינו פי ראבע טבול יום (מ"ב). וקד זכר פי באב נחת. [ת': היא כלי כעין עריבה עשויה מאבן. כך אמר רבינו בפרק רביעי מטבול יום. וכבר זכר זאת בערך נחת.]

(ערוך כרמל.)

כרמל. כרמלית ומקום פטור (שבת דף ו.), **פי באב רשה.** [ת': בערך רשה.]

לפי זה, לדעתו, אבנר בר נר השרוני אינו מה"ר יחיא בשירי ז"ל, אלא מה"ר יחיא אלצאהרי ז"ל. וכפי שהוכחנו ב"קונדריס" גליון א' ועוד.

פז כן מופיע בשמו ב"שרח אלאלפאץ", ערך כופניות. ותרגמתי כפי הנראה, וצ"ע.
פח בכת"י כפישה, אך הבין את הטעות וניקד הפ"א והשייך שניהן בקמץ, והכ"ף בשוא.

גרש כרמל (ויקרא ב', י"ד), פריך אלבר או אלשעיר אלאכצור [ת': מלילת החטה או השעורה הירוקה]. (שרח^פט אלאפאץ^ז).

(ערך כשת.)

כשת. כשות שעלה בסנה (הלכות שבת פ"ח ה"ג). **הו אלאכשות, והו יוגד מלתף עלי' אלשוך.** [ת': הוא "אלאכשות", והוא מצוי כרוך על הקוצים].

כישות להטיל בשכר (א"ח סימן תקל"ג). שהפקיד אצל חבירו כשות וכו' והטיל לתוך השכר (ש"ע חושן משפט סימן רצ"א סעיף כ"ה). או כמראה הכישות (סימן ל"ח ביורה דעה). הרמב"ם בחולין פירש, שהוא עשב הצומח בין החטים ע"כ. ובערבי נקרא אלדאד"י (רבינו זכריה בפירושו להרמב"ם). והוא ידוע אצל הסוחרים. ויש בו סגולה לשתות^צ מי שהשקוהו סם המות, שותה מימיו ויוצא הכל (מהר"י צאהרי בנימוקיו להרמב"ם). ובערוך פירש, שיער של קשוואין קטנים. ובשם הגאון פירש, שהוא כמין חוטים ירקרוקים שפרין ומסתבכין בקוצים. ועוד פירש, צמח כדמות זהב, נמשך כחוטים למעלה מהקוצים ע"ש. ורבינו ירוחם וספר מטה יוסף פירשו, שהוא השומשמים ע"ש. והנעתק כל זה בספר זבח תודה (הלכות טרפות סימן ל"ח ס"ק ז') ע"ש.

^פט בכת"י – ש"א. ופתרונו כבפנים.

^צ יתכן שאין זו הגהת מהרי"ץ.

^{צא} בהעתק – לשרותו. והוא ט"ס.